

EL TERRITORI D'ÈGARA, DES DE LA SEU EPISCOPAL FINS AL *CASTRUM TERRACENSE* (SEGLES V-X). ALGUNS RESIDUS ANTICS EN LA TOPONÍMIA ALTMEDIEVAL

Joan Soler i Jiménez

*Sense màrrega,
verd resta l'iris de l'ull,
que mira al nord.*

La intenció del present treball és la d'apuntar noves propostes de treball en la recerca sobre el territori de l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, primer de la seu episcopal d'Ègara i a continuació del *castrum Terracense*. Començarem amb els antecedents romans clàssics del *municipium* d'Ègara i acabarem just al moment de la formació del terme castral del castell de Terrassa, envers el 940. El nostre treball és eminentment documental i pretén (tot i que no s'hi obsessiona) de dur a terme una relectura dels textos utilitzats per la historiografia des del segle XVII fins a l'actualitat. Creiem en aquestes relectures no pas com a temptatives de reforma radical i rotunda de les concepcions anteriors, sinó com a exercicis de replantejament de teories establertes des de fa molts anys, que l'evolució de la historiografia i de l'estudi històric permet posar en dubte o matisar. Aquest exercici s'hauria d'anar fent cíclicament (si no cada dia), sobretot en l'àmbit local, en el qual l'evolució de la investigació sempre va a ritmes més lents que l'estudi dels grans processos històrics. Creiem poder demostrar, mitjançant el present treball, que la recerca sobre el territori i de molts documents fonamentals per a la història d'Ègara i de Terrassa han d'estar en constant revisió, bo i acceptant que no sempre es pot espremer la llimona infinitament.

Volem demostrar que tant Ègara com el *castrum Terracense* seïmpre han tingut una dependència gairebé absoluta de la ciutat de Barcelona. Que l'obtenció de la independència, en forma de bisbat a part, obeeïa a la necessitat de bloquejar l'evolució i la força del bisbat de Barcelona; que, fins i tot així, les relacions havien de ser molt freqüents, i que, probablement, malgrat que el bisbat fos independent, el municipi, l'autoritat civil d'Ègara tenia una relació subordinada amb la *civitas* de Barcelona. Aquesta necessitat ancestral de Barcelona respecte del territori egarenc es manifestarà novament durant la conquesta musulmana (segle VIII) i durant l'època carolíngia (segle IX), fins al punt que el *castrum Terracense* ja obté la categoria jurídica de *suburbium* de Barcelona abans d'esdevenir un terme castral. Cal valorar amb atenció si aquest rol de *suburbium* en època althmedieval és equiparable al concepte antic de *suburbium*.

1. Ègara (segles I-IV)

Si s'accepten les tesis d'Alberto Prieto (Prieto, 1997), Oriol Olesti i Gemma Garcia (Garcia i Olesti, 1999), no és imprescindible que Ègara hagi tingut mai un entramat urbà que la revestís de la categoria de ciutat. Aquests autors defensen la possibilitat que l'estatus jurídic de la ciutat, en aquest cas concret, fos precisament i només un estatus jurídic, sense una concreció urbana ni necessària ni típica. D'aquesta manera se suposa que la realitat del *municipium* d'Ègara neix a partir de la seva contraposició al *territorium* d'influència de la colònia de Bàrcino. En aquests segles, Ègara passaria de tenir una dependència aparentment lògica amb la colònia –com a *civitas contributa* o com a *civitas adtributa*, per exemple, o fins i tot com a *conciliabulum*, és a dir, com un lloc d'intercanvi, de barata, de tractats (Arrayás i d'altres, 2001, p. 314-315)– a assumir una independència territorial i jurisdiccional, a partir de la segona part del segle I dC. Aquesta teoria, emperò, té una especial força quan assegura que no es tractava tant de dotar l'espai territorial de la condició de ciutat, sinó d'administrar el territori en funció de l'Estat imperial romà i per al seu benefici. Tal com Olesti i Garcia han apuntat, es tractava de fiscalitzar i administrar noves divisions territorials per a garantir-hi un control més gran i per a obtenir-ne més recursos econòmics. El pedestal epigràfic dedicat a l'emperador Antoninus Pius (120-140), conservat a l'església de Santa Maria, especifica, segons la lectura més acceptada, que el dedicant és el municipi flavi d'Ègara («M(unicipium) F(lavium) Egara»). Aquest *municipium*, és a dir, una població governada per lleis pròpies, però en què els ciutadans tenien els deures de la ciutadania romana i en gaudien dels drets, hauria obtingut el títol municipal probablement en època flàvia, entre el 69 i el 79 dC, quan l'emperador Vespasià concedeix el *ius Latii* als habitants de l'Imperi. Aquesta concessió seria sobre la carta, sense que fos primordial la urbanització del territori, sinó tan sols una conseqüència possible.

Poc podem suposar sobre la urbanització, la racionalització romana del territori o el control/organització sobre les comunitats que l'habitaven a partir de la documentació escrita que ens ha arribat fins ara. L'epigrafia ha donat de moment resultats moderats, sense que existeixin textos que permetin una aproximació més fidel a la realitat. La major part de la feina és deure i dret de l'arqueologia, la qual, malgrat els progressos puntuals dels darrers anys, continua sense proposar-nos cap síntesi. En definitiva, no podem parlar ni de cadastració, malgrat que probablement va existir, ni molt menys de centuriació. La toponímia altmedieval, l'única font escrita descriptora del territori i propera a aquests segles inicials (malgrat que amb més de nou-cents anys de marge), tan sols ens ha permès per ara identificar fòssils d'aquest passat de gairebé mil

Les esglésies d'Ègara i potser el castell de Vallparadís foren l'origen del *Terracium castellum* carolingi del s. IX. Autor: desconegut (Fons Ragon) / Arxiu Municipal de Terrassa, Reg. 34516.

anys, que ens podrien fer arribar al principi de l'era cristiana. Tot, com sempre, amb moltes reserves.

L'únic topònim trobat en època altmedieval que es pugui remuntar sense dubte als segles I-IV dC és el d'Ègara. Ja Pere Puig (Puig, 1987) va fer una aproximació filològica aprofundida al terme, sobrepassant la lectura moderna *Egara* i demostrant l'originària d'Ègara. El topònim, que apareix per primera vegada a les dues làpides encastades als murs de Santa Maria de Terrassa (Fabre, Mayer i Rodà, 1981), relata l'evidència d'aquest *municipium*, com ja hem dit, i d'aquest topònim, d'arrel preromana, segons sembla. No sabem fins quant de temps aquest *municipium* continua com a tal. No sabem l'evolució de l'estatus jurídic d'aquesta població a partir del segle II i fins al segle V. No existeix res més que ens permeti verificar res, de moment. En tot cas, el topònim persisteix i torna a aparèixer a partir del 460 per a designar un espai religiós, una seu episcopal de creació recent.

A la *Dioecesis Hispaniarum*, arran de la divisió en set províncies feta per Dioclecià (284-304) del territori peninsular, durant els segles III-V tenim només constància que el *conventus Caesaraugustanus* y la *Tarraconensis* formaven la província *Tarraconensis*. Entre les ciutats més importants d'aquest territori, emperò, no hi figura Ègara. Com a ciutats importants s'esmenten Iuliobriga, Arcobriga, Turiasso, Tarraco, Bàrcino, Caesaraugusta, Ilerda, Osca, Velleia i Dertosa (Arce, 1999).

Del que no s'ha dit mai res és dels límits territorials d'aquest *municipium*. Podríem suposar que el ramal interior de la via Augusta, que des de la *mansio* d'Arraona (a Sabadell) es dirigia fins a *Ad limes* (Castellví de Rosanes), fos el límit sud del territori del municipi, el que precisament el separaria del límit nord del *territorium* de la colònia de Bàrcino? Aquest camí, que comença a l'església de la Salut de Sabadell, es dirigeix fins a Sant Cugat per l'anomenat camí vell de Sabadell a Sant Cugat. Sense arribar a aquesta localitat, gira en direcció sud per Sant Llorenç de la Calçada i enfilaria camí cap a Martorell. Sobre els límits nord, est i oest no farem cap suposició.

2. El bisbat d'Ègara (segles V-VII)

La història de la nova seu és més o menys coneguda i ja fa un cert temps que s'està estudiant. Però des de fa uns deu anys no n'hi ha una síntesi escrita. El discurs més acceptat fins ara és que el bisbat d'Ègara va ser creat entre els anys 460 i 466, probablement pel bisbe Nundinari de Barcelona, que assigna a un parent seu (fill, diuen), Ireneu, una seu pròpia a Ègara. El dubte resideix a saber si aquesta seu és prou autònoma de la de Barcelona, si n'és una de diferent, o si més aviat és la cessió d'una fracció de la diòcesi. No entrarem de nou en el debat sobre els corepíscops, encetat, en referència a Ègara, ara fa deu anys i fins ara verge de noves propostes. No podem afegir res més al que s'ha dit fins ara. Les cartes del metropolità de Tarragona Ascani i les actes del sinode de Roma del 465 presenten les frases següents: «*Is, episcopo venerabili fratri nostro Irenaeo, quem ipse antea in dioecesi sua nobis volentibus constituerat*» (és a dir, que Nundinari, bisbe difunt de Barcelona, havia ordenat Ireneu com a bisbe); «*quod si Irenaeus episcopus ad ecclesiam suam, deposito improbitatis ambitu, redire neglexerit, quod ei non iudicio, sed humanitate praestabitur, removendum se ab episcopali consortio esse cognoscat*» (o sigui que, si el bisbe Ireneu no tornava a la «seua» església—hom ha entès església com la seu del bisbe—, seria apartat del consorci episcopal). Hom es qüestiona, i només això, per quin motiu Nundinari, durant el seu mandat, va nomenar Ireneu com a bisbe (auxiliar o no) i li va concedir la fracció diocesana del municipi d'Ègara: potser perquè, en el fons, volia repartir els beneficis adquirits a tota la diòcesi o bé perquè volia annexionar novament, a la seu episcopal de Barcelona, un territori que en aquells moments tenia una certa autonomia? A la documentació, malgrat que no s'hi esmenta explícitament el nom d'Ègara, sí que s'hi especifica la distinció entre la *civitas* de Bàrcino i el *municipium* on ha de retornar Ireneu, i els bisbes ho diuen: «*ecclesia illius municipii*». D'aquesta manera, podríem acceptar que el municipi d'Ègara, a mitjan segle V, encara té una certa autonomia envers Bàrcino, dins l'espai jurisdiccional de l'església i, per tant, també de l'Estat romà.

Des d'una altra òptica encara no investigada en profunditat, no sembla gratuït pensar que la invasió goda del principi del segle V, i per tant l'augment de la presència germànica al bisbat de Barcelona, impulsés el papat a procurar de retallar la força germànica a Barcelona dividint-ne el territori en dos (i retallant-li, així, la possibilitat d'accés al bisbat numerari, a fi d'aïllar-la o simplement de bloquejar-la).

No serà fins a cinquanta anys més tard, el 516, que tornarem a tenir notícies d'un bisbe d'Ègara, en aquest cas Nebridi. Les darreres excavacions a les esglésies daten del període d'aquest bisbe una gran basílica i en general una ampliació monumental de tot el recinte. De fet, ja és prou sabut que Nebridi, germà d'uns altres tres bisbes, semblaria procedir d'una família més que acomodada. Tanmateix, entre l'any 527 i el 546, interval de temps en què es va desenvolupar el concili de Barcelona (envers el 540?), no apareix cap bisbe d'Ègara, sinó un Nebridi, bisbe de Barcelona. Es tracta, doncs, del mateix individu? El fet és que de nou torna a aparèixer, aparentment, la unió en una sola diòcesi dels territoris d'Ègara i de Barcelona, per a formar-ne una de sola. S'explicaria la unió per l'ambició d'aquest germà de bisbes? Recordem que els tres germans de Nebridi també ocupaven seus episcopals gairebé de forma contemporània: Justinià a València, Just a Urgell i Elpidi a Osca. En tot cas, com caldria interpretar també la suposada monumentalització de totes les estructures arquitectòniques de la seu, just en el moment que la seu tornaria a perdre la seva autonomia en benefici de la de Barcelona?

Es tractaria, en tot cas, d'un màxim de dinou anys de nova dependència de la seu de Barcelona. De fet, l'any 546, al concili de Lleida, ja apareix Taur com a titular del bisbat d'Ègara, novament autònom. Mundó (Mundó, 1992) ha suggerit, a partir de l'ordre de les subscripcions, les quals normalment indiquen l'edat d'aquests bisbes en funció de l'ordre de signatura (amb els més ancians en primer lloc), que un cop mort Nebridi i elegit Patern com a bisbe de Barcelona s'hauria produït un petit bloqueig en la distribució de jurisdiccions. I no seria fins ben poc després d'aquesta elecció, amb l'elecció de Taur, que podríem tornar a parlar d'una seu autònoma d'Ègara. En tot cas, aquests dinou anys d'unió amb Barcelona podrien haver estat certament menys.

A partir del 589 tornem a tenir notícia d'un nou bisbe, anomenat Sifroni. També és important la seva aparició al *De fisco Barcinonensi*, datat el 4 de novembre del 592; al document s'especifica com s'havia de pagar i cobrar el fisc reial a la província Tarraconense, tasca que anava a càrrec dels bisbes. Entre els sotassignats (només quatre dels dotze bisbes pertanyents a aquesta diòcesi), hi apareix Sifroni en segon lloc. La importància d'aquest text també rau en el fet que presenta una certa diversitat en la manera de recaptar aquest fisc reial en relació amb d'altres províncies. Barceló i Retamero (1996) s'han

qüestionat si la mecànica fiscal descrita per aquest text ja va ser instaurada pel rei Leovigild (c. 575) o bé si és la formalització d'una pràctica fiscal local integrada al *regnum*. La uniformització que es pretendria per a la recepció del fisc a tot el *regnum* no hauria impedit pràctiques comptables locals, com la testimoniada per les *siliquae*, moneda de plata, del *De fisco Barcinonensi* (en comptes del *tremis*, moneda d'or).

Més interessant, però, és l'absència d'un bisbe de Barcelona entre el grup de quatre subscriptors, és a dir, Artemi, arquebisbe de Tarragona, Galà d'Empúries i Joan de Bícjar, bisbe de Girona. Mundó (Mundó, 1992) va suposar que aquesta absència obeïa al fet que potser Ugnas, bisbe arrià de Barcelona l'any 589, era part interessada en l'assumpte. De fet, la *inscriptio* i *intitulatio* del text especifiquen clarament: «Domnis sublimibus aut magnificis filiis aut fratribus numerariis, Artemius vel omnes episcopi ad civitatem Barcinonense fiscum inferentes». El document el realitzen Artemi i tots els bisbes que paguen el fisc [reial] a la ciutat de Barcelona, per a informar tots els *numerarii* novament elegits. Era, doncs, el bisbe de Barcelona qui aglutinava tota aquesta recaptació, en comptes del metropolità Artemi? En aquest cas, el bisbe Sifroni d'Ègara i els seus ajudants exercirien el seu deure, tal com s'especificaria al document. Però, i si Sifroni fes de bisbe de Barcelona per alguna malaltia d'Ugnas? Aquesta proposta de Mundó potser és massa creativa per a les dades que tenim. Tot ve arran de valorar si el bisbat d'Ègara hauria tornat a estar unificat amb el de Barcelona o no. Si acceptéssim la teoria del fet biològic de la malaltia d'Ugnas, no hauria calgut que el bisbe egarenc Sifroni es despregués de la seva seu per a fer d'auxiliar momentani a Barcelona. Per tant, creiem que, també en aquest cas, el bisbat d'Ègara continuava essent autònom, malgrat que, tal com diuen P. D. King i Prieto (Prieto, 1997, p. 210), serien notoris el paper administratiu i fiscal de la seu de Barcelona i la subordinació en aquests temes de la seu d'Ègara. A Bàrcino probablement s'hi erigia una tresoreria reial i aglutinaria el fisc de Tarragona, Ègara, Empúries i Girona.

Entre el 599 i el 610 es té constància d'un bisbe Ilgeri a Ègara. Semblaria acabat d'elegir l'any del concili II de Barcelona, el 599, i moriria abans del concili d'Ègara, el 615. No en sabem res més.

El concili d'Ègara, constituït el 13 de gener del 615, és que el ara ens ocuparà. S'hi troben un total de dotze bisbes i els representants de dos més. Tanmateix, no hi consta la seu de procedència, de manera que hom no pot saber segur qui era el bisbe d'Ègara en aquell moment. Molts d'ells ja van ser assignats a l'edició del text del concili feta per Mansi,¹ i dels dotze només en quedaven quatre sense assignació: Pompedi, Sinthar, Just i Esteve. Aquest darrer, però, es va fer representar pel prevere Màxim i, tenint en compte que el bisbe d'Ègara hauria de ser present en un concili fet a casa seva, hom podria descartar-lo.

Partint de l'ordre de les signatures, basat en l'edat dels quatre signants, i vist també que la darrera notícia del bisbe d'Ègara Illegi era la seva signatura a les festes celebrades a Toledo l'any 610, amb motiu de la coronació del rei Gundemar, qualsevol dels altres tres noms podria ser més que vàlid. És suggeridor el de Just, vista la descoberta, a les darreres excavacions fetes a Sant Pere, d'una capella dedicada als sants Just i Pastor, màrtirs de Complutum, descrita únicament per un document del 1101 com a «ecclesia antiquitus vocata Iusti et Pastoris».² Suggeridor, però també susceptible que es tracti d'una simple il·lusió per homonímia.

El que ens ha de cridar l'atenció de l'acta d'aquest concili, en el problema concret sobre el territori, és la denominació del lloc de celebració de l'acte. El text diu que els bisbes de la província Tarraconense es reuneixen «in locum Egara». No sembla haver-hi variants textuais diferents, als manuscrits que han transmès el text. Aquesta denominació de *locus* és ben estranya per a una seu episcopal. Prieto (1997, p. 209) observa que a la majoria de concilis el terme usual és el d'*urbs* i que caldria col·locar el cas dins el fenomen d'implantació de bisbats en àmbits diferents de les ciutats, com ara *castra*, *vici* o *loca*, implantació teòricament prohibida pel concili de Sàrdica (342) però que persistí a l'orient. El mateix Prieto, i posteriorment Olesti i Garcia, han interpretat que el concepte de *locus* podia referir-se tant a un nucli de població com a una zona més àmplia amb un hàbitat més o menys dispers.

Al voltant del concepte de *locus*, també ens semblaria interessant observar el que deia J. Chatillon quan provava de determinar-ne el significat entre el baix imperi i l'alta edat mitjana (Chatillon, 1990). L'autor reprèn el text del concili de Riez (439), en el qual es defineix el concepte de *locus* al marge del de *villa*, i l'entén com un tipus particular de repartiment de la població i d'organització econòmica, religiosa i civil, un tipus propi i sovint present al vocabulari de l'administració, tant imperial com eclesiàstica, de la Narbonense. Per tant, un *locus* tindria el valor de comunitat pagesa i religiosa amb església. Tan simple com això. Certament, però, aleshores el *locus* d'Ègara es limitaria simplement a una comunitat pagesa i religiosa amb església, sense més? Parlant d'una seu episcopal, on evidentment hi havia d'haver una comunitat amb aquestes característiques, la informació és gairebé una obvietat i no ens acaba d'il·luminar del tot. És a dir, ja ho sabem que hi havia això! Més precís seria el concepte de *loca* que té la Novella Theodosiana, XXIII, «De locis rei publicae quoquomodo possessis civitatibus restituendis», on s'especifica que els murs i els aqüeductes, així com els «proedia tam urbana quam rustica, quae ad ius civile pertinent» i totes les coses que per llur destinació i servei a la ciutat s'entenen com a «res sanctae» (coses de profit), són designades com a *loca*. En aquest cas, hauríem de posar en contacte més que evident el *locus* d'Ègara amb

l'*urbs* de Bàrcino, i aquest *locus*, regulat pel dret civil, passaria a ser una *res sancta* de Barcelona, la ciutat a qui serveix? Llavors, però, quin és el grau d'autonomia que tenia aquest *locus* envers l'*urbs*? Segons el dret civil en tindria cap, d'autonomia? Quina és la vigència o la influència d'aquest codi civil, en zona de dominació visigòtica?

Entre els anys 529 i 547 es diu que Benet de Núrsia va escriure la seva coneguda regla per al bon ordre i vida dels monjos. A Chatillon li va cridar l'atenció que al capítol LXIV, en què es parla de l'elecció dels abats, s'hi diu que, en el moment que hi hagués discordança entre els monjos per a elegir un nou abat, hauria de ser alertat el bisbe «ad cuius dioecesis pertinet locus ipse». Hom ha traduït aquest *locus* com a casa eclesiàstica, com a monestir! A partir, doncs, dels segles VI i VII, però sobretot entre el VIII i el IX, *locus* seria sinònim de monestir. En el cas d'Ègara, és evident que la lectura en clau eclesiàstica del concepte hi podria anar més o menys bé, llevat que el que amagui aquest *locus* de la regla de sant Benet sigui alguna cosa de més llarg abast, com per exemple la manera de descriure les parts d'una diòcesi; és a dir, que la diòcesi, el territori pertanyent a un bisbe, es dividís en *loca*.

Són conceptes un pèl inconnexos, atesa la dificultat de realitzar una investigació profunda sobre un concepte tan genèric i poc específic com el de *locus*. I, malgrat els intents de savis erudits com Chatillon, roman massa en maresmes d'inconcreció; tanmateix, els hem volgut suggerir. En tot cas, es tracta de denotar que la lectura merament a partir de l'estatus jurídic no seria del tot suficient, que caldria dotar la recerca d'aquest component eclesiàstic fonamental. Caldrà observar que, si Ègara és un simple *locus*, o districte d'una diòcesi, semblaria més aviat que la diòcesi no és la pròpia, sinó la d'un altre bisbe (el de Barcelona, si molt convé). A les tres definicions del concepte fetes per Chatillon, Ègara semblaria perdre autonomia enfront de Barcelona i passaria a ser-ne una mena de sufragània, sense que quedi gaire clar amb quines condicions ni privilegis. És possible la celebració d'un concili fora d'una seu episcopal, i encara més en una sufragània?

Exemple d'aquesta extensa pluralitat de significats ens l'ofereix el *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, de Niermeyer, que té fins a disset accepcions distintes per al mot *locus*. A l'entrada novena hi defineix *locus* com a sinònim de seu episcopal... però els exemples que posa són del segle X endavant! La primera entrada és la de *locus* com a «domini», sense més, i a continuació predominen els significats eclesiàstics del terme, que van des del valor de cementiri o de tomba fins al de monestir o lloc sagrat o venerable. Ja es pot veure que cal mantenir oberta la recerca.

No tornarem a tenir notícies de cap bisbe fins al concili IV de Toledo del 633, quan apareix Eusebi per primera i última vegada; a continuació, l'any 653

apareix Vicenç, també una sola vegada. Durant tot el segle VII les notícies són prou migrades per a denotar cap canvi o particularitat del territori d'Ègara, almenys fins al 683. Anteriorment, entre el 673 i el 681 (Mundó, 1992), fruit probablement de les revoltes contra el rei Wamba, els bisbes de la Narbonense i de la Tarraconense prengueren partit per l'opció del comte Pau, anticentralista. Per aquest motiu tampoc no apareixerien als concilis XI i XII de Toledo. Però al concili XIII, del 683, tornen a aparèixer, i entre ells el bisbe Joan d'Ègara. Bé, de fet no hi va anar en persona, sinó que s'hi va fer representar per un o dos preveres. Sí que apareixerà en persona als concilis XV (688) i XVI (693) de Toledo. De fet, aquesta darrera referència és la darrera que es té d'un bisbe d'Ègara. No sabem què és el que succeeix entre els anys 693 i 714, hi ha silenci.

3. Quins límits territorials per al bisbat d'Ègara?

Invalidada des de ja fa un cert temps la coneguda *Divisio Wambe* o *Hitatio Wambe regis* de seus episcopals, entre elles evidentment la d'Ègara, atesa la seva falsedat manifesta –producte de la ment imaginativa d'algun monjo del bisbat d'Osona al segle XI i de les virtuts falsàries de Pelagi d'Oviedo al segle XII (Mundó, 1992, p. 47-48)–, també és una obvietat assegurar que els límits territorials i jurisdiccionals del bisbat d'Ègara havien de ser al nord amb el bisbat de Vic, a l'est amb el de Girona i al sud i a l'oest el de Barcelona. En tot cas, provarem de concretar-los una mica més.

Una de les referències més clares que ens pot ajudar a delimitar el límit nord és la butlla sobre papir del 25 de febrer del 978, adreçada pel papa Benet VII al bisbe Frujà de Vic (l'original es conserva a Vic). La butlla apunta, quan es refereix als límits territorials de la diòcesi de Vic, «sicuti eius fines sunt aut ab horigine fuerunt», és a dir, els límits que ja tenia Osona des del seu origen; ens trobem, doncs, davant els límits territorials de l'antiga Ausona. A ponent, començant per Cardona, i el límit del Berguedà (no pas la ciutat de Berga), d'Eramala i Surroca al prat de Camprodon; del riu Gurri (sota el Puigsacalm) fins al Ter, entre els termes d'Osona i Girona; entre Joanet i Elzeta fins a Arbúcies; pel cim del Montseny i el pla de la Calma a Eramala; pel coll del Montnegre i del riu Congost al castell de Bertí, i per Sant Genís i Sant Sadurní fins al *Montcau* (*de la serralada de Sant Llorenç del Munt*); d'allà passa pel mig de Montserrat i va cap a Castellolí i al Castell de Piera, fins a l'Anoia i pel mateix riu «usque in Spania». Concretant: «et venit ad Monte Calvo, deinde ad Monte Serrato, et pervenit ad monte qui est infra castrum Odulinum et castrum Appiaria...». Es podria pensar amb certesa que el límit sud de la diòcesi d'Ausona, el Montcau, es tractava del límit nord de la d'Ègara (Mundó, 1998, p. 36-38).

Per a un límit oriental, Mundó proposa que els límits jurisdiccionals de Baió, suposat restaurador del bisbat al final del segle IX (un tema que tractarem més endavant), haurien arribat fins a prop de l'antiga Iluro. Ho prova mitjançant la inscripció funerària d'una làpida sepulcral trobada a Sant Pere de Clarà, dins el terme d'Argentona i prop d'Òrrius: «+ BAIO QUI ISTO DOMO ADIFICABIT». Em sembla, però, massa arriscada la proposta. Iluro estava connectada amb la resta de la costa catalana per mitjà de la via Augusta, i, per tant, l'accés des de Barcelona era molt més ràpid que des d'Ègara. En època altmedieval, el límit oriental del terme del *castrum Terracie* no sobrepassava el límit natural del riu Ripoll. Ara bé, es podria suposar, en època antiga, una jurisdicció que sobrepassés el riu Ripoll i abracés tot el *Vallense*, i per tant tot l'espai territorial d'influència del tram interior de la via Augusta? No n'acabem d'estar del tot convençuts.

Sobre el límit sud podem ser més concrets: estem parlant probablement d'aquest tram interior de la via Augusta, que passava per les mansions d'Arraona, *Rubricata* i *Ad limes* (Martorell). Un document del 1020,³ molt sintètic i, per tant, amb voluntat expressa d'identificar amb conceptes molt clars els límits on es trobaven inserides unes terres, parla com a límit meridional de «lo camí que va de Araona à Rio Rubeo». Està parlant més que probablement de la calçada romana, del ramal interior de la via Augusta. Em sembla raonable pensar que el límit sud amb la diòcesi de Barcelona podia ser sens dubte aquesta via romana. És cert que la via Augusta no passa directament per Ègara, però és evident que el municipi estava ben connectat amb la via amb un camí que aniria a Arraona, i un altre que anava a *Rubricata*, el qual procedia cap al *locum Octavianum* (Sant Cugat) i s'abocava directament a Barcelona.

Sobre el límit occidental en podem dir poc. En tot cas, sabem que el terme altmedieval del *castrum Terracie* limitava amb Ullastrell, el terme de Volterra i amb Viladecavalls. Salvador Cardús (Cardús, 1964, p. 60) proposava que els límits occidentals del bisbat haurien arribat ben bé fins a Formigosa, entre els pobles de Pontons i Montagut, és a dir, fins als límits de la diòcesi de Tarragona. Però també es basa en delimitacions posteriors. No hi ha res que ens ho certifiqui, ara per ara.

Dins aquest apartat, cal fer algun comentari sobre la denominació *Vallense*, en relació amb la seu d'Ègara. I és que hi ha hagut (i hi ha) una certa obsessió a asseverar que el territori de la seu episcopal egarenca havia d'abastar tota la zona del Vallès, el que actualment ocuparien les comarques del Vallès Occidental i l'Oriental. Res no indica el contrari, però tampoc res no ho assegura. La documentació altmedieval, l'única que menciona l'existència d'aquesta descripció territorial, mai no inclou el *castrum Terracie* a l'interior del *Vallense*, sinó ben enfora. Només un dels 52 testimonis de *Vallense* de la documentació

del monestir de Sant Llorenç del Munt, de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara i del diplomatarí de la cartoixa de Montalegre parla d'un alou que es trobava «in comitatu Barchinonense, in Vallense, in terminio de Terracia sive de castrum Castelar».⁴ Flocel Sabaté (Sabaté, 1997) afirma que la identitat del Vallès s'esmenta al llarg del segle X, sovint afegida a la referència comtal, però que al final del segle havia perdut força, en favor de l'esment de la unitat comtal. Defensa, doncs, que la identitat *Vallense* pertany a un moment anterior al comtat de Barcelona i que, amb el temps, la descripció jurisdiccional va anar guanyant força a la identitat aparentment geogràfica.

Ramon Martí (Martí, 1993), parlant de la formació del territori comtal de Barcelona, féu un repàs dels *territoria* antics, o almenys de les pistes migrades que la documentació escrita ens ha proporcionat fins ara. Parlant del bisbat d'Ègara, s'agafa a les convencions i afirma que la seva diòcesi s'allargava per tot el Vallès fins a Llerona. Manel Mundó (Mundó, 1998) tampoc no va poder demostrar gaire cosa, malgrat que també donava per suposat que la diòcesi egarenca hauria arribat fins i tot al Maresme. Són suposicions basades en una denominació geogràfica, però no n'hi ha pas cap prova concloent. Nosaltres pensem, però, que aquesta absència del mot *Vallense*, en les denominacions del *castrum Terracie*, també podria obeir a una realitat anterior: que el bisbat d'Ègara estengués la seva jurisdicció només fins al riu Ripoll, allí on realment començaria la descripció altmedieval del *Vallense*. Si en època antiga el *Vallense* havia inclòs el *municipium* d'Ègara, tampoc no ho sabem. Però, en tot cas, la realitat jurídica del *castrum Terracense*, que neix com a denominació sense la condició de «terminus» (condició de castell termenat, adquirida només amb la feudalització), i que, per tant, probablement reutilitza en època feudal el territori antic que ja tenia adscrit (sense modificacions substancials, al contrari del que succeeix al Penedès, un territori de frontera que avança a poc a poc i en què es destrueix qualsevol senyal de territori antic), ens fa pensar, en conclusió, que el castell termenat de Terrassa es constitueix amb el mateix territori jurisdiccional del passat: el de la seu episcopal (i, per extensió, també el de l'antic *municipium* romà). Sense cap engrandiment considerable ni restricció que no fos el canvi de condició jurídica enfront de la colònia de Bàrcino, de la seu episcopal de Barcelona o del comtat de Barcelona. De fet, el mateix Ramon Martí (Martí, 1993, p. 247) afirma que, si bé les valls, agrupades o fragmentades segons l'entitat del relleu que les circumda, serien la base sobre la qual es bastiria l'ordenament territorial a l'antiguitat, és probable que cada vall o cada fragment de vall hagués tingut el seu propi cap de districte en un nucli rellevant. En el cas del territori del *municipium*, de la seu episcopal i del castell termenat, estaríem parlant d'un districte diferent i, per què no, fins i tot separat de la denominació genèrica de *Vallense*. I, en tot cas, el territori de la vegueria del

Vallès descrit l'any 1304 no ha de ser necessàriament el de l'antiguitat, que és l'emulació que, una mica massa de pressa, se n'havia fet.

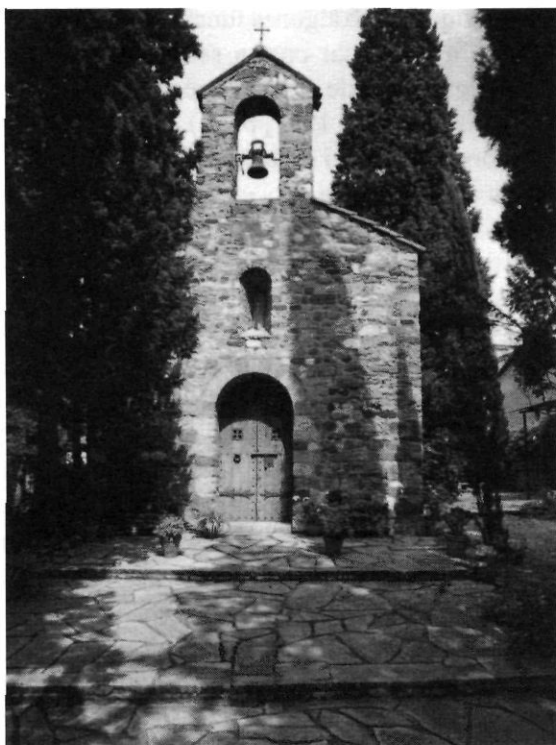
4. Una xarxa complexa d'esglésies i esglesioles a la diòcesi del bisbat d'Ègara (segles IV-VIII)

El bisbat era curull d'esglésies i esglesioles. Es tractava de fer arribar el cristianisme més enllà de les ciutats i endinsar-se al camp. A orient, l'estratègia es realitzà mitjançant els corepíscops, o bisbes del camp, que duïen a terme aquesta tasca en missió especial i sempre sota la supervisió del bisbe de la ciutat. A occident proliferà un altre sistema, el de la construcció de petites esglésies a l'àmbit rural, les quals servirien per aglutinar fidels i, també, per millorar tant el control de la població com l'extracció dels tributs estatals. Dues eren les formes: l'anomenada església lliure, regida per una comunitat camperola, o bé l'església pròpia, construïda i regida per un privat. Aquesta organització ens recorda la descripció del concepte de *locus* que ens ofería el concili de Riez del 439: petites comunitats pageses i religioses amb una església. El procés de fundació d'aquestes esglesioles es data entre els segles IV i VI (Martí Bonet, 1992).

A la diòcesi d'Ègara n'hi devia haver un feix, d'aquests templets. Però, ara per ara, el que en sabem és en funció del que la documentació altmedieval ens proporciona, a més de la descoberta d'alguna estructura assimilable a una capelleta o ermita en excavacions fetes els darrers anys. A més de les esglésies del complex de la seu episcopal, dedicarem aquest espai a donar notícia breu d'algunes esglésies que hem detectat, al marge de les ja conegudes, i en valorarem la seva eventual antiguitat. Aquestes seran: Sant Cristòfor, Santa Eugènia, Sant Feliu, Sant Martí a la «villa de Alli» i un lloc dit Abadia. Sobre d'altres molt més conegudes, com ara Santa Maria de Toudell, Sant Miquel de Toudell, Sant Martí de Sorbet, Sant Joan de Matadepera, Sant Quirze de la Serra, Sant Julià d'Altura i Sant Feliu de Vilamilans, ja en van fer un estudi sumari Robert Baró (Baró, 1997) i Salvador Cardús (Cardús, 1999). L'atenció que dediquem a les aquí elegides és per l'espurna d'antigor que els documents altmedievals, en les seves descripcions, ens ofereixen.

El cas de Sant Cristòfor sembla clar. El 9 de desembre del 1037,⁵ Ermesenda i Ramon Berenguer I, comtes de Barcelona, fan donació al monestir de Sant Llorenç del Munt d'un alou «in quo antiquitus tria altaria erecta habentur, Sancte videlicet Dei genitricis Marie et Sancti Gabrielis archangeli atque Sancti martiris Christofori». En aquell moment el lloc «est humilis et desertus atque destitutus et ad hedificandum aptus». Es tractava, doncs, d'una església derruïda que havia passat a domini comtal en algun moment anterior al 1037, i que ara era concedida a una casa eclesiàstica. Dies abans, el 15 d'octubre,⁶ Domènec i

Engòncia, detentors del domini útil de la peça de terra, l'havien venut a l'abat Odger del mateix monestir. En aquest segon document s'hi descriuen «casas, solos et superpositos, et arbores qui infra sunt». Sembla, però, que la casa continuaria esperant un nou resident fins al 9 de gener del 1049,⁷ quan l'abat Odger dóna a Argemir i a la seva esposa Filmera l'alou de Sant Cristòfol, «ad domus edificandum, simul cum ipsa ecclesia, ud eam bene condiregatis et dirigenter instruatís et ipso alod bene laboretis». Quina és, doncs, l'antiguitat d'aquesta església? Bé, el temple que encara es conserva al barri de ca n'Anglada és ben romànic, potser fruit de la reconstrucció realitzada per Argemir i Filmera. Però aquelles tres advocacions anteriors, fins on les podem remuntar? Es tractava d'una ermita evidentment en desús, ja al segle XI. En el cas que efectivament es tractés de l'hereva d'una construcció més antiga, caldria tenir en compte que al territori de la Tarraconense el culte a sant Cristòfor no es testimoniaria pas abans del final del segle VII (Vives, 1942).

L'ermita de Sant Cristòfor, d'estil romànic, probablement reconstruïda vers el 1049 per Argemir i Filmera, sobre els fonaments d'una antiga estructura d'origen imprecís.
Autora: Teresa Llordés /Arxiu Municipal de Terrassa, Reg. 8012.

D'igual manera que de Sant Cristòfor, podem parlar de Santa Eugènia, antic nom de Santa Margarida del Muijal, al polígon de Santa Margarida. El document més antic que parla de la realitat d'una església en aquest lloc és del 6 d'agost del 1042,⁸ quan Queruç dóna al seu fill Ramon «alodem meum proprium cum cunctis suis edificiis et plantariis vel adiacenciis, ecclesiam Sancte Eugenie cum aliis altaribus qui ibidem sunt fundati, cuius nomina vocant Sancte Margarite virginis et Sancte Susanne», amb d'altres cases que hi havia incloses. El 29 de juny del 1038,⁹ però, la referència a l'església no és tal. En una venda que fa Bella d'una mujada de terra, aquesta es troba «in locum vocitatum Fevolinas, ad domum Sancta Eugenia». La referència és, doncs, de *domus*; per tant, d'una casa eclesiàstica. Però historiadors i filòlegs no acaben de posar-se d'acord sobre si una *domus* altmedieval pot ser considerada com una casa amb funcions parroquials o no; és a dir, sobre si es pot parlar de casa principal d'alguna cosa o no i, per tant, de si aquestes cases tenen alguna mena de terme adscrit o no. En tot cas, és evident que el concepte de *domus* apareix molt associat a cases eclesiàstiques amb algunes funcions específiques, organitzades, i sembla que tendrien a funcionar com a senyoriis feudals. Probablement estaven ocupades per algun tipus de clergat, que viuria en comunitat o no, amb estatus sacerdotal o sense (Sabaté, 1997, p. 73). A Santa Eugènia, no eren pas eclesiàstics els venedors del 1038 ni els beneficiaris del 1042, ni sembla haver-hi personal eclesiàstic al càrrec de la casa en documentació posterior (almenys fins al segle XIII). Llavors, pot hom suposar que la denominació *domus* utilitzada el 1038 podria reflectir una realitat anterior, dels segles IX i X, quan apareix la denominació? La presumpta antiguitat de l'edifici es pot explicar per la presència del topònim Muijal (Mugale, Modiale, Muial) al mateix lloc. Muijal derivaria de *modius*, la mesura romana per al blat i l'ordi, i hom ha associat el present nom de lloc amb algun tipus d'institució on s'hi recol·lectaria o s'hi mesuraria el modi, ja des d'antic. Des d'antic, però, pot significar simplement l'època carolíngia, és a dir, dos-cents anys abans. Els carolingis recuperen la mesura del *modius*, però amb una quantitat de mesura ben diferent de la clàssica romana. Aquesta *domus*, en tot cas, seria l'hereva d'aquella antiga institució. L'església en si es troba just al costat d'una via d'origen romà que venia de Barcelona, ja d'antic.

Més polèmica podrà semblar l'atribució que proposem del topònim *Abadia* o *Abbadia* a una mena de temple, monestir o esglesiola antiga. El topònim apareix per primera vegada el 18 de juliol del 1065,¹⁰ en un acte de venda en què es dóna un alou integrat per unes «terras, vineas cum kasa, que ibi est». Aquest alou es troba «in terminis Terracia, in locum vocitatum prope ipsa Abbadia». El *locus*, doncs, no és el que ocupa aquesta *Abbadia*, però s'hi troba al costat i, per tant, l'element serveix de fita identificativa. El mateix passa el 2

de febrer del 1081,¹¹ quan, en un empenyorament, una de les terres en préstec afronta «de occiduo in ipsa strada publica, qui pergit ad ipsa Abadia». Sabem, per documentació posterior, que aquesta *Abadia* o *Abbadia* es trobava on actualment hi ha ca n' Amat de la Muntanya, al costat de la carretera de Rellinars. Si no va ser el mateix mas, era en algun espai proper al que ha ocupat i ocupa.

No tenim més documentació altmedieval que ens pugui donar llum al voltant del significat d'aquest topònim. Coromines creu que pot designar «un convent governat per un abat» o bé una «rectoria, casa o lloc d'un rector parroquial».¹² Sobre la primera proposta direm que, fins ara, les cases eclesiàstiques conegudes dins el terme, com són Sant Llorenç del Munt o Sant Pere i Santa Maria d'Ègara, estaven ben lluny d'aquest lloc i, per tant, hem de suposar que el seu prior o abat vivia al recinte propi. Es podria tractar d'una casa pertanyent a alguna d'aquestes institucions o d'alguna altra d'exterior al terme de Terrassa? El document del 1065 ho desmentiria, atès que el domini sobre l'abadia passa de mans d'un tal Joan a Bernat Terròs. Aquest darrer és el primer batlle conegut a Terrassa, estret col·laborador de Bonfill Sal·là, castlà de Terrassa (Ruiz, 2000b, p. 32). A la transacció, en canvi, no hi apareix cap casa eclesiàstica.

Tenint en compte la poca informació que ens aporten els documents, podem avançar tan sols un parell de suposicions, a partir de les definicions del diccionari de Du Cange. Està convençut que *abadia* és una veu hispànica i que serviria de sinònim de predi o d'honor.¹³ D'una banda, podem descartar inicialment que es tracti d'un monestir, monistrol o convent en actiu al final del segle XI, i de l'altra ja hem dit que no semblava dependre de cap institució eclesiàstica. Per tant, hom podria suposar el testimoni d'una antiga institució organitzada sota la coordinació d'un *abbas*? Du Cange identifica *abbatia*, en la seva tercera accepció, com una església parroquial, sobretot aquella amb un *curatum* primitiu, en què el rector era anomenat *abbas*.¹⁴ Malgrat tot, no hi ha restes a l'actual mas, ni l'arqueologia ha trobat, per ara, cap resta d'església o temple primitiu a la zona. Hom denominava també *abbadia* una donació feta per un feligrès difunt al rector de la parròquia. Era l'equivalent a la *luctuosa* que sovint calia pagar al senyor jurisdiccional al qual era sotmès el vassall. Aquesta institució jurídica no té uns orígens temporals gaire clars, i tan sols Garsias, durant el papat de Gregori X (1271-1276) o de Nicolau III (1277-1280), n'aporta una definició canònica.¹⁵ Pot hom suposar, doncs, que el lloc dit *Abbadia*, amb tot allò que es trobava a l'interior, havia estat la donació d'algun fidel al rector o a l'abat d'un monestir o casa eclesiàstica?

Recentment, Jean-Baptiste Orpustan (Orpustan, 1998) ha realitzat un estudi sobre la presència del mot *abbatia* al país basc en època medieval i sobre la seva significació. El mot apareixeria vers el segle VII i fins als segles X i XI designaria una casa eclesiàstica o un monestir. A partir del segle XII, i sobretot

durant el XIII i el XIV (època de major expansió del terme i els seus derivats al País Basc), el concepte seria sinònim de casa senyorial. Identifica, doncs, un mutament en el significat d'*abbatia*, tot assumint, però, que el canvi es pot produir només a partir del segle VII, amb la qual cosa deixa entendre que podria ser que a l'alta edat mitjana apareguessin *abbatae* enteses com a cases senyorials, amb el seu senyor o mestre, sense el component monàstic o eclesiàstic que inherentment el concepte aporta. En el nostre cas, ens quedarem de nou amb el que hem dit. Els documents, massa migrats per a asseverar res concret, no especifiquen cap model eclesiàstic, ni testimonien cap casa senyorial, que, en tot cas, al territori d'Ègara i del *castrum Terracie* hem trobat sota la designació de *domus*, amb la qual cosa creiem que el concepte d'abadia, al lloc estudiat, designa una realitat anterior, imprecisa, que rondaria des del segle VII fins al X.

Sant Feliu es trobava probablement a prop del que va ser el mas de can Sant Feliu, a la serra de les Martines. Ja vàrem demostrar fa temps que calia dissociar aquest Sant Feliu de l'església de Sant Feliu de Vilamilans, a Rubí (Soler; Ruiz, 1999). El topònim apareix com a *locus* ja des del 1013, però mai no es parla de l'existència de cap església o cel·la associada. Aquesta peculiaritat ens va servir per detectar la localització precisa del *Palacium Fractum*, al jaciment de l'Aiguacuit. El lloc, que també donà nom a una vall (*valle Sancti Felix*, l'any 1028), passa a pertànyer al monestir de Sant Benet de Bages ja a mitjan segle XI. Una excavació a les restes que queden del mas Sant Feliu i al seu voltant, enclotades i en un estat actualment lamentable, podrien donar-nos alguna dada més per tal de comprovar aquesta hipòtesi.

Al voltant de Sant Martí, esglésieta documentada al costat d'un topònim ben suggerent com és «villa de Alli», tenim més dades. Però la localització precisa d'aquesta vil·la és incerta i, per tant, la de l'església també. Els documents que en parlen semblen situar-les a prop de Castellar o *subtus* Castellar, però poca cosa més. La primera notícia que en tenim és de l'any 1003 o 1004,¹⁶ en què les germanes Ermesèn i Llobera venen a Landeric unes terres amb arbres «in locum que vocatur Villa de Alli, parrochia Sancti Martini», les quals limiten a migjorn «in ipsa via de Sancti Martini». Té la seva importància el fet que aparegui com a parròquia en data tan antiga, i associada a una vila. De fet és l'única referència d'aquesta parròquia: en documents posteriors, aquesta designació es perd i roman com a simple topònim. La referència a la via que va a Sant Martí no és pas anecdòtica. En un document del 23 d'agost de 1035,¹⁷ Guitard Bonuç i Bonadona venen a Bonfill Bels dues peces de terra, una de les quals limita al nord «in ipsa via qui fuit iuxta Sancti Martini», és a dir, ja parla o bé d'una via en desús o d'una via que en temps remots hauria passat per Sant Martí. Pensem que es pot tractar del mateix cas que el Sant Feliu de la serra de

les Martines. L'església, un cop perd la seva funció parroquial, cau en desús i tan sols en romandrà el topònim. El procés, però, sembla ràpid, perquè entre la primera notícia i aquesta que ara veiem han passat només trenta anys.

El 9 d'abril del 1016¹⁸ el prevere Guadamir ven a Landeric l'accés durant tres dies i tres nits al molí que es troba «in comitatum Barchinonense, in termine Terracia, in locum que dicunt Villa de Alli, prope Sancti Martini, in ipso molino que dicunt fuit Campiso». Afronta aquest «cum sua aiacencia» a llevant amb unes penyes, a migjorn amb la resclosa d'un molí «qui dicitur de comite Reimundo», a ponent amb el riu Ripoll i a tramuntana amb el «cacabum» del molí d'en Geribert, «quod dicunt de Mora». En primer lloc, observem que el molí es troba a ponent del riu Ripoll, i que, per tant, el terme de Terrassa en aquesta data sembla que traspassava el riu en aquesta zona (ho esmentem perquè sempre s'ha dit que el límit del terme castral de Terrassa era precisament aquest riu!). En segon lloc, observem que prop d'aquest Sant Martí s'hi troben fins a quatre molins, amb les seves rescloses, recs, etc., aprofitant l'aigua del riu Ripoll. I en tercer lloc, la presència d'un topònim d'arrel àrab, com pot ser la mateixa vila «de Alli», juntament amb la designació llatina del molí que en diuen de «Mora», possiblement en referència al seu origen també àrab. Però veurem que el nom de Sant Martí es perd ràpidament. Efectivament, és una eliminació gairebé sobtada. L'octubre del 1108,¹⁹ en una venda d'una terra que es troba «in locum de Villa de Ali», simplement es diu que es troba «subtus Castellare», i ja no s'hi especifica l'esglesia que abans sempre hi anava associada.

Sobre la seva eventual antiguitat, caldrà valorar des de quan era parròquia, en tot cas ja al segle X; la presència de tants molins, conjuntament amb la toponímia clarament àrab, ens fa pensar en una zona d'intervenció d'aquests nous pobladors, sense poder precisar més.

5. L'organització territorial durant la invasió musulmana (714-801)

Només una falsificació ens ha donat alguna notícia escrita sobre què es va esdevenir, durant el segle VIII, de la seu episcopal d'Ègara. El conegut *Cronicón de Liberato* donava notícia de tres bisbes més, a continuació dels que havíem testimoniat fins ara. Un tal Sòcrates, monjo grec que provenia de Tarragona, l'any 708; un tal Pere d'Ègara, documentat a la ciutat francesa de «Capritzini» l'any 752; i, per acabar, un Sant Juli d'Ègara, monjo de Montserrat. Ja Soler i Palet, en anotacions manuscrites, havia descartat l'autenticitat d'aquests personatges, i l'any 1868 José Godoy Alcántara²⁰ en determinà la flagrant falsedat. La data de composició del *Cronicón de Liberato* és anterior al 1669, any de publicació dels dos volums de la *Población eclesiástica de España*,

obra del pare benedictí Gregorio de Argaiz, afanós recopilador d'aquestes cròniques; l'època és especialment prolífica en l'estudi i en la recerca dels orígens de les seus episcopals (i, per tant, també de la seu d'Ègara). Des de Diago fins a Pujades, passant per un munt més d'erudits, forans i també locals (com el pare Arnella), començaren a investigar aquests orígens. Però ni amb aquests primers aventurers ni en èpoques posteriors no ha aparegut cap referent escrit amb prou garanties (com sí que ho eren, per exemple, les actes conciliars durant els segles V a VII) que ens hagi ajudat a dirimir res de res al voltant d'aquest segle VIII. L'arqueologia també ha patit de valent aquest silenci, en no poder confrontar elements prou convincents i de data segura.

En tot cas, no cal pas anar a les falsificacions per assegurar la permanència del bisbat a l'època de la invasió musulmana. No es tracta tampoc de legitimar la continuïtat de bisbes d'Ègara, encara que fossin exiliats. No hi ha constància d'exiliats d'Ègara, ara per ara. El fenomen de la continuïtat de les seus episcopals s'ha estudiat força durant la segona meitat dels anys 90 del segle XX, i ara per ara estem en disposició de plantejar alguns punts de força per tal d'analitzar el cas d'Ègara. Anirem per parts.

Mikel de Epalza (Epalza, 1994, p. 389-390) va fer una aproximació teòrica a la continuïtat de les comunitats cristianes en territori d'al-Àndalus durant tot el segle VIII. Els musulmans es mostraren respectuosos davant aquesta confessió i, a més d'aplicar un impost exclusiu a la comunitat *dimmi* (nom àrab amb què eren coneguts els fidels cristians), també s'aprofitaren de les estructures organitzatives de l'Església; en concret, de la figura episcopal. Perquè hi hagi cristians en una societat musulmana, per força cal que hi hagi bisbes, atès que aquests són els únics que poden consagrar l'oli sant de la unció dels batejats de nou. I per a ser cristià cal ser batejat. Un cristià no neix, sinó que n'esdevé; els musulmans, en canvi, neixen com a tals. Per altra banda, perquè hi hagi bisbes cal una certa «densitat episcopal», atès que cal un mínim de tres bisbes per a consagrar un nou bisbe. Per acabar, calia que l'autoritat civil del moment, en aquest cas musulmana, donés el seu vistiplau a les noves consagracions (i, de fet, la societat visigoda també ho havia fet). Aquestes condicions fan que, juntament amb l'impost reclamat a les comunitats cristianes, el bisbe tingués una importància rellevant, almenys durant la primera meitat del segle VIII.

De fet, ja analitzant el *De fisco Barcinonensi* del 592 ens havíem adonat de la importància dels bisbes en la recepció del tribut estatal. En una societat tributària com la musulmana, aquesta eina no es podia desaprofitar. Ha estat Manuel Ación (Ación, 1999) qui ha posat en relació la figura musulmana del '*amil*, funcionari encarregat de la recepció del fisc, amb la del bisbe cristià. El sistema, que sembla ben documentat i clar a la Bètica i a les diòcesis del voltant de Còrdova, encara ha de ser del tot comprovat als territoris fronterers, com és

a les diòcesis del nord-est peninsular. Per a consolidar aquesta comprovació, cal fer referència a la investigació força recent que s'està realitzant al voltant del topònim *palatium* / *balad*. Aquest mot sembla designar un tipus d'institució de l'època musulmana, disseminada àmpliament per tot el nord peninsular, i amb una especial freqüència d'aparició al voltant d'antigues seus episcopals, amb una funcionalitat aparentment fiscal. El model establert per Ramon Martí (Martí, 1999) ja el varem estudiar en el cas de Terrassa (Soler; Ruiz, 1999), amb resultats més que satisfactoris.

Es tracta d'una institució datable a partir del 711 al territori peninsular. S'anava distribuint al llarg de les vies de comunicació principals, a mesura que la invasió progressava i s'imposava un control militar del territori, primer, i a continuació fiscal. Els responsables dels *palatia*, en efecte conqueridors, també coneguts com a *baladiyyūn* (els dels palaus), serien els encarregats de recollir l'*hums*, la cinquena part del botí recol·lectat, que corresponia a l'estat omeia. No és estrany, doncs, que els palaus fossin posseïts per particulars en comptes de funcionaris, atès que l'estat els podia concedir a persones i llinatges com a recompensa o com a pagament per serveis prestats. El sistema va ser força proficu i, com hem exposat en el cas d'Ègara, funcionava força bé. Varem detectar fins a un total de set palaus: Palacio Moro, Palacio i Valedell/Vallezello, Palacio Fracto, Palau Jussà, Palaciolo i un Palazol a Matadepera, distribuïts de forma radial al voltant de l'antiga seu episcopal, arran de les vies de comunicació més importants, i amb indicis fins i tot d'espais irrigats associats, de model andalusí. El sistema dels palaus, per altra banda, serviria de prova per a afirmar que el bisbat continuava vigent, i que el bisbe d'Ègara hauria estat assimilat com a funcionari estatal omeia.

Dins la llista de topònims relacionats amb establiments vinculats a l'estat omeia, no podem oblidar el de *kubba*, el qual dona lloc al topònim Alcuba, documentat al territori egarenc. Fa quatre anys, quan estudiàrem aquest topònim, el varem associar a una mesquita o a un cementiri. Ara bé, sembla que l'opció més probable és que designés una mena de fortificació primitiva, una torre amb orientació militar. Un altre topònim relacionable amb aquests establiments és el de *far* (Martí i Selma, 2001). A Terrassa documentem un «far» al capdamunt de la serra de les Eimerigues, a la Maurina, on a l'època baixmedieval hi trobem un mas amb una fàbrega. Sembla que un far seria sinònim de torre de vigilància, i la seva disposició en un lloc tan estratègic per a l'observació de la zona dels plans de la riera del Palau, així com la de les planes de Viladecavalls, en certifiquen la proposta.

Volem dir, doncs, que la presència de palaus al voltant d'una seu episcopal demostra la seva continuïtat. En el cas de la seu metropolitana de Tarragona, el bisbe Pròsper va fugir cap a Itàlia tot deixant la seu vacant i inactiva; no hi ha

indicis de cap palau a l'època emiral, amb la qual cosa es confirmaria l'associació que es proposa. A la seu pirinenca d'Urgell no hi ha signes de palaus; en canvi a Guissona sí que se n'hi testimonien, fet que, juntament amb d'altres dades fruit d'una recerca més llarga, ha portat Ramon Martí i Mercè Viladrich (Martí i Viladrich, 2000), a identificar la seu antiga d'Urgell amb aquesta població de la Segarra. Aquests indicis estan corroborats per extenses necròpolis i ingents restes arqueològiques paleocristianes.

La figura del bisbe, doncs, va començar a anar associada a la de l'emir, per tal de demostrar el poder d'aquest envers els cristians. A les zones de frontera, però, on el poder omeia ja començava a afeblir-se a partir del 730-732, es corria el perill que els bisbes estiguessin al costat d'autoritats rebels al poder central de Còrdova, per exemple al costat del valí de torn. I, de fet, ja a partir de la revolta de Munūsa, valí de la Septimània, datable vers el 731, el model de simbiosi *'amil-bisbe* començarà a canviar. L'exemple de la revolta de Munūsa, però, també és paradigmàtic per a observar la relació que hi ha entre l'autoritat emiral i els bisbes. Davant la rebel·lió d'aquest dirigent berber, aliat amb el *dux Aquitaniae*, Eudes, contra els àrabs que governaven l'al-Àndalus, l'emir 'Abd al-Rahmān al-Gāfiqī hi enviarà una expedició triomfal. Munūsa va quedar arraconat a Llívia, i en intentar fugir va ser capturat i escapat. Hom va passejar el seu cap per tota la península fins a Còrdova, i d'allí es va portar a Damasc. Abans de morir, però, Munūsa havia estat a la seu d'Urgell per represaliar el bisbe Nambad (*Anambaudus*), aliat de l'emir de Còrdova (segons Manuel Acien). El bisbe s'apressà a fugir, però en arribar a Llívia va ser fet cremat viu pel valí revoltat Munūsa. La fidelitat del bisbe d'Urgell a l'emir de Còrdova, doncs, li costà la vida. Nambad no fugia pas de la violència integrista de l'infidel, sinó merament per causes d'ordre polític.

No hi ha revoltes documentades, tampoc per les fonts musulmanes, fins als anys 774-780.²¹ Aleshores va ser el valí de Barcelona Sulaymān ben Yaḡzān qui es va revoltar. L'emir envià Ta'labā ben 'Ubayd, l'any 778, per tal de combatre la revolta. Però el mateix valí, vista la dispersió dels soldats emirals a les portes de Saragossa, l'atacà i el féu presoner. A continuació el va lliurar al rei dels francs, que aleshores era Carlemany.²² El valí de Barcelona, doncs, s'havia acabat d'aliar amb els francs per combatre l'emir, i, per tant, sembla que l'any 778 la zona de la frontera superior ja no era gaire favorable al poder estatal andalusí. Aquest mateix any, aproximadament, es va copiar el famós manuscrit Escorial R.II.18, conegut com l'*Ovetensis*, que transmet la *Collectio Canonum Hispana*, amb la llista anomenada *Nomina civitatum Ispanie sedes episcopaliū* dins el seu contingut. La llista que transmet el manuscrit és la coneguda com *Oreto*, perquè comença amb el nom d'aquesta antiga seu, a diferència de la llista *Complutum*. La petita curiositat del manuscrit és que molt probablement

es va redactar a Còrdova. A què es devia l'interès dels cristians de Còrdova de recopilar aquesta memòria de l'activitat episcopal a Hispània des dels inicis? Quin sentit tenia? Bé, si hem estat defensant fins ara que els bisbes havien exercit un paper important en l'estat emiral com a receptors del fisc, tenint en compte la seva proximitat a l'emir, per tal d'augmentar la sensació de poder d'aquest enfront de les comunitats cristianes, hom podria suposar que la còpia del còdex no va ser tan arbitrària com pretenia Vázquez de Parga (De Parga, 1943) o, com encara recentment defensava Mundó (Mundó, 1992), que el manuscrit va ser una mera producció erudita. Opinem que l'elaboració de la llista pot tenir relació amb aquestes revoltes a la frontera superior, a una aparent pèrdua del control sobre aquells bisbats i a un interès particular a censar aquelles seus episcopals en benefici de la recepció del fisc emiral. I si, efectivament, es tracta només d'una producció erudita, igualment reflecteix que hi ha una memòria efectiva de l'existència i la importància d'aquestes seus; d'altra banda, ens sembla evident la utilitat de la memòria de la llista, l'any 778 i en territori cordovès.

En aquesta llista *Oreto* de ciutats episcopals hi figura Ègara, dins la província celtibèrica. Apareix al tercer lloc de la llista. La memòria de la seu continuava, doncs, ben vigent. Tanmateix, la llista no garanteix la vigència real de les seus episcopals. La metropolitana Tarragona també hi apareix i sabem que havia deixat de funcionar cap el 720. També hi apareix la diòcesi d'Urgell, que es trobava inactiva des del 731. Per tant, no podem pas extrapolar cap idea concreta sobre el cas d'Ègara. Si la seu egarenca encara funcionava cap el 778, difícilment devia poder fer servei a l'emir. Probablement aquests bisbes ja havien entrat en una segona fase d'activitat: haurien passat a les ordres del valí de torn, com proposa Epalza (Epalza, 1994, p. 392), o bé haurien quedat suplantats per algun llinatge muladí, controlador dels medis rurals, com proposa Ación (Ación, 1999, p. 63). Entre el 778 i el 785, la zona de la frontera continua ben inestable, amb revoltes permanents.²³ El 785 cau Girona a favor dels francs. Entre el 788 i el 790 es rebel·la Matrūh ben Sulaymān ben Yaqqān a la ciutat de Barcelona, però serà assassinat entre el 791 i el 792. En definitiva, tot això ho diem perquè pensem que el bisbat d'Ègara i el seu bisbe/*amil* haurien deixat de funcionar com a centre de recaptació del fisc emiral en aquestes dates, és a dir, entre el 778 i abans del 810, moment en què el rei franc restaurarà el bisbat de Barcelona i hi integrarà el territori de l'antiga seu egarenca. D'altra banda, també és cert que durant el segle VIII la importància dels bisbes com a representants de les comunitats cristianes, a la zona de frontera, s'anirà desgastant per diversos motius. Uns els acabem de veure: d'una banda, les tensions militars de frontera, i de l'altra aquestes aliances, de caire més polític, entre musulmans revoltats i reis francs. D'altres raons poden ser el canvi de

concepció que tenien els musulmans sobre la realitat del cristià. La concepció musulmana d'herència natural de la condició religiosa per mera filiació podria haver fet que el fidel cristià, a efectes de ser entès com a *dimmi*, i per tant pagador de l'impost, ja fos considerat com a tal des del naixement, amb la qual cosa el bateig, l'oli sant, etc., esdevenien innecessaris. La figura del bisbe, doncs, perdria pes. Aquest procés l'ha descrit Mikel de Epalza com de «conversió sociològica i jurídica massiva a l'Islam» (Epalza, 1994, p. 390). El procés de conversió s'acceleraria a partir del darrer quart del segle VIII.

6. Del *Terracium castellum* al *castrum Terracense*: límits territorials i categoria jurídica (segle IX)

El 801 cau Barcelona. Però fins al 810 no es restauren les seus episcopals de Barcelona, Girona i Elna. Aquest retard ha d'oobeir a alguna cosa. I és que, pel que sembla, hi havia certes reticències per part dels francs envers la restitució de seus episcopals. I quan es restitueixen ho fan amb importants dotacions econòmiques (el cas de Narbona sembla paradigmàtic). Segons Manuel Acién, aquesta contradicció aparent entre la reticència franca i l'alta dotació econòmica per a la restitució respon al fet que la concessió no és feta *ex novo* pels conqueridors, sinó que és el restabliment del que els bisbes ja tenien en el moment anterior, amb els musulmans. Per aquest motiu es comprèn el conflicte entre la lleialtat que havien tingut els bisbes amb els musulmans per les altes retribucions que en rebien, i la reticència dels nous dominadors a igualar aquestes retribucions (Acién, 1999, p. 63). Una alternativa podria haver estat el nomenament de bisbes afins al regne franc, com a funcionaris. El que sembla pressuposar Acién, però, és que potser els nous encarregats de les seus episcopals haurien estat les mateixes persones que ja assumien la recepció del fisc en època emiral! I només quan l'estat franc va ser suficientment fort al territori de la Marca es facilitaria la imposició de bisbes afins. El tema encara queda obert. El fet és que la dotació econòmica per a les noves seus episcopals pateix un canvi substancial: el bisbe passava de rebre un terç del que normalment recaptava ell mateix per a l'estat visigòtic a la seva diòcesi, a rebre un terç de tot el que es recaptés a tot el comtat. D'aquesta manera, hom pot assumir que la grandària del territori comtal era el que determinaria una major o menor recaptació fiscal, al marge de la diòcesi. L'associació entre territori comtal i diòcesi, doncs, també ens indica les raons que fan que el comtat i el bisbat de Barcelona s'engrandeixin amb el territori de la seu episcopal egarenca i aquesta no es restableixi. El territori d'Ègara passa, cap al 810 (si no ja una mica abans), a pertànyer a la seu de Barcelona i al comtat de Barcelona. El mateix procés sembla observar-se a l'antiga seu episcopal d'Empúries, que per les mateixes

dates queda integrada al bisbat de Girona. Allí, però, hi haurà el comtat d'Empúries, amb la qual cosa les condicions territorials i jurídiques van ser diferents. El bisbat d'Ègara, en canvi, provist d'un territori petit, no hauria pogut subsistir com a bisbat ni com a comtat a part, en la conjuntura incerta del moment. Un motiu més per a valorar els límits reals, més aviat reduïts, que des de l'antiguitat hauria tingut la seu.

Què passarà, doncs, amb el que romanía d'Ègara? No sembla que mai arribi a haver-hi destrucció de les edificacions. Les excavacions que s'estan realitzant no han trobat cap estrat que ho pugui assegurar. En tot cas, el que s'hauria produït és una desmonumentalització, el cessament en l'ús dels edificis, i potser un abandonament. Però hem de ser cauts. La següent notícia certa que tenim ja és la del conegut precepte carolingi de Carles el Calb, de l'11 de juny del 844.²⁴ Parlem de la famosa notícia del *Terracium castellum*. Fins ara s'ha acceptat que, tal com el mateix document afirma, el precepte en confirma dos d'anteriors, redactats per Lluís el Pietós i pel seu pare Carlemany («instituentes corroboramus (...) quia progenitorum nostrorum, magnorum siquidem hortodoxorumque imperatorum avi videlicet nostri Karoli seu genitoris nostri augusti Ludowici, auctoritatem imitantes»). Sigui veritat o no que els predecessors de Carles el Calb fessin les concessions que s'especifiquen al document, nosaltres simplement en valorarem un parell de coses a tenir en compte en relació amb el territori, que és el que ens ocupa. El precepte, doncs, fa saber als súbdits d'Aquitània, Septimània i Hispània que confirma «denuo» els privilegis de protecció i defensa a favor dels gots i hispans «intra Barchinonam famosi nominis civitatem vel Terracium castellum, quo habitantes simul cum his omnibus qui infra eundem comitatum Barchinonam hispani extra civitatem quoque consistunt», és a dir, de la ciutat de Barcelona i del castell de Terrassa, així com dels qui viuen fora d'aquella ciutat i circumscrits al comtat de Barcelona. La primera impressió que tenim és que el *Terracium castellum* formaria part indivisible de la ciutat de Barcelona, com si fos una fortalesa ben propera. La tradició, però, sempre ha associat aquest castell *terracium* a Terrassa. De fet, la denominació és un hàpax, no surt mai més, ans al contrari, quan torna a aparèixer ja no es parla de *castellum* sinó de *castrum*. Ja se sap que tots dos mots són gairebé sinònims en època altmedieval, i probablement encara hi havia una subtil diferència marcada pel diminutiu. De fet, ningú fins ara no ha aconseguit destriar-ne cap diferència substancial. Un dels darrers que ho ha pretès ha estat Ferdinando Maurici (Maurici, 1992), parlant de castells medievals a Sicília en època de la dominació bizantina, sarraïna i normanda, però tan sols ha arribat a la conclusió que *castrum* i *castellum* designen, indistintament, bé un centre habitat (amb tancament de murs o suficientment protegit per la topografia) o bé una fortalesa, edifici,

complex d'edificis o residència fortificada i generalment relacionada amb les muralles de protecció d'un espai habitat. Si són certes aquestes definicions, hi ha quelcom que no ens quadra en relació amb el *Terracium castellum*, si efectivament és Terrassa, tal com apareix al document. Ni el *Terracium castellum* sembla un recinte habitat protegit per una muralla (en tot cas, Barcelona sí que devia estar protegida) ni sembla una fortificació relacionada amb les muralles de protecció de la ciutat de Barcelona, com si fos una ciutadella: Terrassa no pot ser una fortalesa propera a Barcelona, en el sentit donat, pel simple fet que es troba a gairebé trenta quilòmetres de la ciutat. També pot ser que les definicions de Maurici siguin específiques de Sicília i no extrapolables, però en tot cas sospitem que el *Terracium castellum* sigui alguna cosa diferent. Tenint en compte tot l'expedient anterior (antiga seu episcopal, *municipium* al servei de la colònia, etc.) pensem que s'estaria fent referència a una mena de districte del comtat o a una mena de cocapitalitat, afirmació que fem amb moltes reserves. Molt probablement, l'aparent igualtat gramatical en el precepte (coordinat per «vel») queda impedita per la categoria de *civitas* de Barcelona i la categoria de *castellum* de Terrassa. Però el que sí que sembla força evident és que el fet que aparegui el *Terracium castellum* i no d'altres poblacions veïnes o dins el territori comtal de Barcelona no és pas gratuït. Podríem parlar d'una subordinació jurídica a la ciutat de Barcelona, a l'estil de l'antic *municipium*?

La resposta, creiem, ens la dona un document del 13 d'abril del 915.²⁵ Té més importància del que sembla. Es tracta del primer document privat que parla de Terrassa. És un acte de venda d'una peça de terra entre Requesens, la seva muller Fruiló, Miró, Ixil·la i El·la, d'una part, i el prevere Gilimir de l'altre. La possessió es troba situada «in suburbio Barquinonense, in kastrum Terracense, in alodio que dicunt Villa de Ali». Ens sorprèn el fet que es parli del *kastrum Terracense* al suburbi de Barcelona, i no pas al comtat, com ja serà comú a partir del 920 en la documentació terrassenca. Al precepte del 844 es parla de tots els habitants del comtat de Barcelona, i es pressuposa que el *Terracium castellum* també s'hi havia de trobar. Aleshores? Molt probablement la resposta passa per considerar que el territori del *kastrum Terracense*, almenys fins al 915, hauria tingut un estatus jurídic diferent, en el si de la demarcació comtal. Tal com havia passat segles abans amb el *municipium*, tal com havia passat alguna vegada amb el bisbat (recordem el bisbe Nebridi, o fins i tot l'any del concili egarenc), el fet que el castell de Terrassa no s'esmenti mai a l'interior de la demarcació geogràfica del *Vallense*... tot sembla indicar aquest estatus jurídic particular. D'acord, però quin? Bé, el de formar part d'un *suburbium*.

Ramon Martí i Mercè Viladrich (Martí i Viladrich, 2000, p. 53-57), parlant del bisbat d'Urgell, també s'han trobat amb aquesta designació. En principi un

suburbium hauria de ser entès com a espai periurbà, i en el nostre cas hauria de ser l'espai al voltant de Barcelona. Aquests autors, però, han detectat una possible referència a un tipus d'institució territorial antiga o altmedieval, atès que es troba aplicada sovint a llocs allunyats de les ciutats romanes conegudes, llocs centrats enmig de la comarca natural pròpia, des d'on podrien haver exercit funcions de cap de districte, delegades per les primeres. En explicar, però, el cas de Sogorb (S.b.rb.), plantegen la possibilitat que *suburbium* signifiqués «sota l'oppidum abandonat», amb la qual cosa aparentment es perdria la significació d'institució. Analitzant el cas del *Suburbium Urgellitanum*, observem que ja durant el segle IX perduraria conjuntament amb els termes *territorium* i *pagus*, amb la qual cosa vindrien a significar elements equivalents i el primer perdria tot el contingut institucional que potser havia tingut. En el cas de Terrassa, hom podria pensar que aquest *suburbium* pot ser un equivalent a *territorium*, però ens manté el dubte el fet que només aparegui una sola vegada i al primer document conservat. Optem, doncs, per creure en la possibilitat que designés un tipus d'estatus jurídic particular, a l'interior del comtat, que dotava d'una categoria específica, de servei (no sabem quin) i de relació directa amb l'*urbs* de Barcelona.

Però des de quan el *kastrum Terracense* formava part del *suburbium Barchinonense*? Bé, retornant al precepte del 844 ja veiem que el tracte amb el castell de Terrassa és prou peculiar. Potser aquest estatut jurídic s'adquireix entre el 801 i el 810, moment en què la ciutat de Barcelona, així com el comtat i el mateix bisbat, s'estan acabant d'organitzar. L'emplaçament de l'antiga seu no restaurada pels carolingis devia continuar tenint la seva importància, qui sap si estratègica, qui sap si econòmica, és difícil de saber-ho amb precisió, però en tot cas aquesta situació explica per què continuarà apareixent a les fonts àrabs al llarg del segle IX i fins i tot en una del 912-913, dos anys abans del document privat que analitzàvem fa un moment. Anirem de nou per parts, per no perdre el fil argumental.

Si ens resituem al precepte de l'11 de juny del 844, observarem que es tracta d'un segon precepte emanat a Tolosa en aquests dies de juny. Anterior (o potser posterior) a aquest n'hi ha un altre de destinat als bisbes de la Septimània. Del mes de maig n'hi ha quatre més. Es tracta de sis preceptes emanats successivament a la caiguda de Tolosa en mans de Carles el Calb i a la captura de Bernat de Septimània, el que havia estat comte de Barcelona revoltat contra el poder carolingi. És potser mera coincidència que el comte revoltat Bernat de Septimània, comte de Barcelona, Narbona i Tolosa, sigui executat la primavera del 844 (ningú no n'ha aconseguit fins ara fixar data concreta) i que, tot seguit a aquest esdeveniment, Carles el Calb envii el famós precepte de l'11 de juny als gots i hispans habitants de la ciutat de Barcelona, *Terracium castellum*

i comtat de Barcelona, demanant-los uns deures a acomplir «sicut caeteri Franci homines»? En concret, que s'allistin a l'exèrcit de llur comte, el nou comte Sunifred («cum comite suo in exercitum pergant»), que vetllin per la seguretat de la Marca mitjançant «guaitas», que hostatgin els seus «missi» i que els facilitin cavalls públics per als seus viatges. Si, efectivament, és la confirmació d'uns drets i deures que ja havien constituït els predecessors de Carles el Calb, per què aquest tarda quatre anys a confirmar-los de nou, a comptar des del 840, any en què és investit rei? Per què calia confirmar de nou als habitants del comtat de Barcelona aquests deures de lleialtat al rei franc, just dies després de caure executat el mateix comte, que s'havia revoltat? Sospitem que potser hi ha una certa lògica en els fets, ratificada per una cronologia estreta (de dies), just quan el rei acaba d'eliminar Bernat de Septimània, aliat de Pipí II i pretendent a la corona franca. Per tant, probablement Carles el Calb volia reconduir el comtat de Barcelona segons els seus designis, després d'uns quants anys de turbulències i de separació, per les enemistats amb Bernat de Septimània. En aquest sentit, el fet que el precepte anomeni el *Terracium castellum* podria provar un paper important del castell en les pugnes dinàstiques entre rei i comte revoltat. I aquesta proximitat cronològica entre els fets i la redacció del precepte fa pensar en un eventual protagonisme tant de la ciutat de Barcelona com del *Terracium castellum* en tot l'afer, amb la qual cosa podríem posar en dubte la proposta d'Abadal de reenviar el text del present precepte, i la famosa denominació del *Terracium castellum*, al 801. La conjuntura que obligà a precisar per escrit el castell de Terrassa (es podia haver parlat dels habitants de la ciutat i del comtat de Barcelona, i no hauria canviat gaire) era més aviat recent, no es tracta d'una mera confirmació copiant fil per randa els textos dels preceptes previs, sense excloure que amb anterioritat s'haguessin redactat efectivament d'altres preceptes relatius a aquest territori. Bernat de Septimània, després d'haver prestat jurament a contracor a Carles el Calb el 841, canvia ràpidament de posició a favor de Pipí II, amb la qual cosa parlàrem d'uns esdeveniments succeïts entre el 841 i el 844, ben lluny del 801. La proposta, evidentment, està tot just en tràmits de verificació.

L'*al-Muqtabis* d'Ibn Hayyān assegura que entre el 846 i el 847 Guillem II de Tolosa, fill de Bernat de Septimània, no sabem si ja com a comte de Barcelona o no, va demanar la pau a l'emir 'Abd al-Rahmān II a Còrdova. Aquest l'acceptà i l'envià cap a la frontera per tal que lluités contra Carles el Calb. Les raons de Guillem de Tolosa per a demanar la pau amb l'emir s'expliquen per la continuació de les lluites dinàstiques que ja havia començat el seu pare Bernat. Sembla que fins al 850, any en què va ser decapitat a Barcelona, tingué temps per assetjar Barcelona i Girona, i crear la discòrdia entre la seva gent, entre els francs.²⁶ Durant aquests anys, el *Terracium castellum* devia continuar tenint un

paper actiu, i de fet una algarada esdevinguda l'estiu del 856 ens ho confirma. Ara és Ibn al-Atīr qui explica que aquest any Muhammad ben 'Abd al-Rahmān envià un exèrcit cap a Barcelona, que hi entrà i la destruï, conjuntament amb les seves fortaleses. A continuació arribà al país que hi ha darrere dels seus districtes, i s'apoderà d'una fortalesa que era una de les últimes de la jurisdicció de Barcelona, anomenada Terrassa (*Tarraġa*).²⁷ Ibn 'Idārī explicita que el comandava Mūsà ben Mūsà [ben Qasī]. J. A. Souto (Souto, 1994, p. 27-31) recull l'afegit d'Ibn 'Idārī, el qual diu que «amb el quint de l'apresament d'aquest castell es feren addicions a la mesquita aljama de Saragossa».²⁸ En definitiva, ens tornem a trobar una referència genèrica a la ciutat de Barcelona, amb la particularitat de l'aparició també del castell de Terrassa, d'igual manera que al precepte del 844. Ens sembla, doncs, evident que el *Terracium castellum*, a mitjan segle IX, va agafat de la mà de la ciutat de Barcelona, i formaven un sol complex estratègic.

No tornem a tenir notícies del castell de Terrassa fins a la coneguda referència del sínode d'Attigny de l'1 de juliol del 874.²⁹ Des de l'any 862 el bisbe de Barcelona era el francogermànic Frodwin, afí a Carles el Calb. Tanmateix, no va tenir un govern tranquil. Durant aquesta part del segle IX, els comtes beneficiaris de Barcelona van ser absents de la ciutat, mentre que el bisbe titular havia de regir la diòcesi com podia. El sínode del 874 és un clar exemple dels problemes del bisbe Frodwin per a controlar el seu bisbat. El cas més problemàtic era el de Tirs, un prevere cordovès que es dedicava, a l'interior de la ciutat de Barcelona, a usurpar una part del delme i d'altres funcions episcopals; un got anomenat Requesens s'havia apoderat dels camps de Santa Eulàlia, al suburbi de la ciutat, que pertanyien a la seu; un altre got anomenat Madeix havia fet el mateix amb l'antiga església de Sant Esteve, a més de posposar el culte litúrgic («ubi postposito Dei cultu») en benefici a les xerrades amb els rústecs («foeda efficitur conversatio rusticorum»). El darrer problema el tenia amb la *factio Baionis*, que es trobava al *castrum Terracinense*, i que sembla que es dedicaven a nomenar preveres sense el permís de l'autoritat episcopal i a fer el que els venia de gust, al marge de Frodwin. Manel Mundó (Mundó, 1992) observà, a raó de les actuacions de Tirs i de Baió, una voluntat de pervivència del ritus visigòtic i una voluntat de separació del bisbe, de recerca d'autonomia episcopal; potser, fins i tot, de restauració de l'antic bisbat d'Ègara. Mossèn Miquel S. Gros (Gros, 1992) hi havia vist una problemàtica eminentment econòmica, atès que Tirs actuava lliurement i privava el bisbe Frodwin del tant per cent dels delmes i de les altres entrades econòmiques que li corresponien com a bisbe diocesà. L'afer de Baió, segons Gros, podia ser simplement un incident econòmic semblant als que al llarg del segle IX van aparèixer entre el poder civil i l'eclesiàstic, tan íntimament units i relacionats,

en el sistema polític i religiós carolingi. Aquesta darrera opinió, però, vol pressuposar que aquest Baió no era prevere, encara que malgrat tot en nomenés?

Nosaltres volem extreure tres idees que cal valorar del text del sínode. D'una banda, s'associa un lloc on es constitueixen preveres (siguin laics o religiosos els qui nomenen, tant hi fa) al *castrum Terracinense*. El problema, a part de les raons econòmiques, que sempre hi són, és fonamentalment de jurisdicció religiosa, i al territori del castell de Terrassa, quin era el millor lloc per a exercir les tasques d'ordre religiós sinó a les esglésies de Sant Pere, allí on havia estat la seu episcopal d'Ègara? Aleshores, quan el document parla de *castrum Terracinense*, pot estar parlant del lloc de l'antiga seu episcopal? En segon lloc, el fet que en parlar de preveres i de l'acció d'en Baió no es parli de la seu episcopal d'Ègara ens pot fer pensar en una mena de *damnatio memoriae*, tal com succeeix en el cas de l'antiga seu episcopal d'Urgell (Martí i Viladrich, 2000, p. 62-66)? En tercer i últim lloc, podem intuir que l'autoritat territorial del bisbe no depassava la ciutat de Barcelona, el seu suburbi i el *castrum Terracense*, que també sembla dins el suburbi de Barcelona i evidentment dins la diòcesi barcelonina.

Al final del segle IX, envers els darrers mesos del 892, quan efectivament Guifré el Pilós, primer comte hereditari, arriba al territori de Barcelona per a dominar-lo, semblaria que de nou el castell de Terrassa mantindria la seva rellevància estratègica i militar. O així ho hauríem d'entendre si valorem el text de la mort de Guifré, l'estiu del 897, relatada per l'historiador cordovès Ibn Hayyan al volum tercer del *Kitāb al-Muqtabis*, segons el criteri de Ramon Martí (Martí, 1997). El relat explica que aquell any Lubb ben Muhammad, senyor de la frontera superior, va fer una algarada contra la fortalesa d'*Awra*, de la jurisdicció de Barcelona, residència del «tirà de Barcelona». Diu que a continuació s'emparà de la fortalesa i la cremà. Castigà l'enemic en trobar-se amb Guifré, pare de Sunyer, comte d'aquella regió, a qui derrotà i va dispersar-ne el grup. En aquell dia, Lubb encertà Guifré amb una llançada de la qual morí al cap d'uns dies (l'11 d'agost del 897).³⁰ Com dèiem, Ramon Martí ha suposat que el castell d'*Awra* no era altre que el castell d'Ègara, i ho raona pel fet que, després de destruir la fortalesa, apareix el comte d'aquella regió. La proposta es pot afegir a les desenes de localitats on sembla que va morir Guifré; tothom se n'ha volgut emportar els honors. Tanmateix, hi continua havent alguns punts qüestionables: per exemple, el fet que quan es parla del «tirà de Barcelona» l'original només diu *al-Faraṅa*, és a dir, «de la frontera», i no Barcelona. Un altre aspecte que destaca és que, de les tres cròniques àrabs que suposadament parlen del castell de Terrassa, a dues (les que parlen de les algarades del 856 i del 912, que veurem de seguida) el nom del castell en àrab és *Tarraḡa*; en canvi, al relat de la mort de Guifré apareixeria com a *Awra*. En aquest sentit,

podem dir que l'autor d'aquest darrer relat, Ibn Hayyān, visqué entre el 987 i el 1076, mentre que Ibn al-Aṭīr, autor del relat dels fets del 856, visqué entre el 1160 i el 1233, i Ibn 'Idārī, autor del relat dels fets del 912, escrigué les seves cròniques l'any 1312. Hom podria suposar que els autors del segle XIII i XIV ja havien rebut el nom «actualitzat» de la localitat; en canvi Ibn Hayyān, en basar-se en un autor anterior, com era 'Isā ben Ahmad [al-Rāzī], podria ser que reportés el nom coetani a l'esdeveniment dels fets. Si bé és cert, però, que al llarg del tot el segle IX el nom d'Ègara sembla desaparegut del mapa, en benefici del *castrum Terracense*, també ho és el fet que una cosa era la denominació carolíngia de la localitat, i l'altra com devia ser coneguda pels musulmans.

Ramon Martí afirma que la presència del comte Guifré en un territori es pot seguir a partir de l'aparició dels primers documents privats, sobretot d'actes de compravenda. Sembla que Guifré hauria impulsat un nou ordenament jurídic que tornaria a donar validesa legal a aquests actes de compravenda (recordem que l'ordenament jurídic de les compravendes ja era ben vigent en època visigòtica) i que, per tant, la reaparició d'aquestes delatària l'arribada d'aquest comte o de la seva nissaga al govern de les diverses ciutats episcopals. I ho demostra en el cas d'Osona, on comencen a aparèixer a partir del 881; en el cas de Barcelona i del Vallès, a partir del 893 o del 894, i en el cas de Girona, a partir del 909, amb l'assumpció del comtat per part del seu fill Sunyer Guifré. Tanmateix, l'autor s'adona que, pel que fa al comtat de Barcelona, hi ha un buit documental més que considerable entre el 895 i el 920. En el cas de Terrassa, Vicenç Ruiz (Ruiz, 2000a) també es planteja aquest problema. De fet, el primer document privat és el que hem estudiat fa unes pàgines i en què apareix la descripció «in suburbio Barchinonense», del 915. Vicenç Ruiz troba que, molt probablement, el control del territori no era ni molt menys tan segur, i ho observa agudament atès que no feia ni tres anys que acabava d'haver-hi una algarada que havia destruït de nou el castell de Terrassa.

Com apuntàvem abans, l'estiu del 912 Muhammad ben 'Abd al-Malik al-Tawīl sortí contra la plana de Barcelona i algarejà la de Terrassa (*Tarraġa*). L'*infidel* Sunyer sortí contra seu i prengué posicions als congostos. Quan les tropes dels musulmans ja se'n tornaven, van topar amb els «enemics de Déu» en aquells congostos. La victòria va ser per als musulmans, que provocaren una gran mortaldat a l'enemic. Per les dates del succés, alguns historiadors van pensar que es parlava de Tàrraga, però Pere Balañà demostrà que es tractava de Terrassa (Balañà, 1983). D'igual manera que a les altres dues cròniques musulmanes, l'aparició del castell de Terrassa va associada a una fortalesa que és destruïda. En canvi, a partir del 915, les aparicions de la denominació de *castrum Terracense* o una nova denominació, la de *castrum Terracia* o *Terracie*, ja faran referència a una altra cosa.

7. La creació del terme castral del *castrum Terracie* (915-939)

A Terrassa, la documentació privada comença a proliferar a partir del 920; ja hi trobarem referències més concretes al voltant de les denominacions territorials del terme del *castrum Terracie*. Aquest terme es conformarà a partir de la consolidació definitiva del poder comtal, i serà el resultat d'un procés de consolidació territorial que durarà una vintena d'anys aproximadament. Aquest procés s'observa per la inestabilitat de les denominacions. Tenim constància de deu documents anteriors al 940. Analitzant-los hem observat que subsegüentment a la denominació de *suburbium* de Barcelona del 915, entre els anys 920 i 933 predominaria la denominació «in comitatum Barchinonensis, in apendicio de castrum Terracia / de castrum Terracense». Semblaria que l'estatus jurídic del territori canviava i que l'antiga condició de suburbi desapareixia, a favor de la integració dins el comtat de Barcelona, amb una nova condició jurídica, la de terme castral. Pot ser que aquesta nova condició generés algun tipus de canvi en els límits territorials del *suburbium* anterior, fruit del mateix feudalisme, però això encara estaria per verificar. Els dos documents del 920³¹ i 933,³² doncs, descriuen una realitat en construcció. Voldria dir la descripció «in apendicio» que el territori del *castrum Terracense/Terracia* es troba als límits del comtat o es vol dir que el lloc descrit al document de torn es troba als límits extrems del castell de Terrassa? Observem els documents un per un, i veurem que el del 920 és l'acte de venda que els germans Adala i Sentramund fan al bisbe de Barcelona Teoderic d'una terra al *Palacium Fractum*. La localització que sempre s'havia proposat del *Palacium Fractum* a prop de can Bastida, a Rubí, com ja hem apuntat abans, la varem descartar en favor del jaciment de l'Aiguacuit a Terrassa (Soler i Ruiz, 1999). Si bé can Bastida sí que podria haver estat un extrem del terme castral en algun moment, el jaciment de l'Aiguacuit no sembla pas que es trobi a cap extrem del territori, si tenim en compte que el límit sud del terme castral, a partir del final del segle X i durant el segle XI, semblaria arribar al tram interior de la via Augusta, a prop de Rubí. Hom podria pensar, aleshores, que es tracta efectivament d'un terme castral en construcció, que l'espai entre el *Palacium Fractum*, Basea, és a dir, allí on s'ajunten la riera del Palau i el torrent de Vallparadís, i la via Augusta a l'alçada de Rubí, encara estaven pendents de ser atribuïts a un terme o a un altre. Si acceptéssim aquesta proposta, l'opció de l'apèndix com a límit extrem del territori del castell de Terrassa semblaria més plausible que no pas creure que es tractava d'un apèndix del comtat de Barcelona. El document del 933, però, semblaria indicar el contrari. En aquest darrer, és Saborida qui ven a Guistimir la setena part d'unes terres localitzades a tres *loca* (connectats entre ells o no) situats «in comitatum Barchinonense, in apendicio de castrum Terracense, in

locum que dicunt in terminio de Agello et ad Remuninello et in ipso Soto». Si bé el lloc Rimulnell és ben localitzable, atès que es trobava al redós de l'església de Sant Quirze de Galliners, i sí que es podria parlar d'un extrem del territori del castell de Terrassa, els altres dos llocs no es troben pas als extrems del territori. D'Agells n'hem localitzat dos: un es trobaria en direcció a Matadepera, a prop del Rubial (nom altmedieval de can Candi) i l'altre es trobaria cap a la banda de can Bonvilar i Torrebonica. El Sot és un topònim àmpliament documentat posteriorment, sobretot en època baixmedieval, i es localitzaria a prop del primer Agell, en direcció sud. Ni els dos Agell ni el Sot podrien ser considerats zona extrema del territori del castell de Terrassa. A més, si bé aquests dos topònims són mútuament propers, el Rimulnell se'n troba ben allunyat. Amb la qual cosa, tenim la impressió que la denominació d'«apèndix terrassenc» és genèrica, i que el territori del castell de Terrassa té simplement, dins el comtat de Barcelona, la categoria d'*apendicium*. És més, suposant que aquests tres llocs es trobessin en apèndixs del territori del castell de Terrassa, probablement no s'hauria parlat de «in apendicio» sinó de «in apendiciis». En aquest cas, doncs, potser sí que podem parlar del castell de Terrassa amb el valor d'apèndix del comtat de Barcelona, de zona límitrofe, extrema.

Les primeres denominacions inequívokes del terme del castell de Terrassa són del 937. Són quatre documents datats entre el 15 de gener i l'11 d'abril,³³ relacionats amb un seguit de transaccions de terres situades al lloc dit *Mediano*, a prop del Montrodó de Matadepera. A dos dels documents s'especifica que els béns en transacció es troben «in pago Barcinonense, in terminio de castrum Terracia»; en un altre, «in comitatum Barchinonense, in terminio de castrum Terracia»; i al darrer, que és el primer cronològicament, «in comitatum Barcinonense, in locum Terracense, in terminio de Midiano». Aquest document presenta una mena de transposició recíproca de les designacions, la qual cosa potser prova que el moment d'aparició de la categoria de terme castral és molt proper al 937 i que encara creava alguna confusió als redactors de documents.

El darrer document que volem comentar és del 6 de juny del 939³⁴ i a través d'ell Sendred i d'altres familiars seus permuten amb el bisbe de Barcelona Guilarà totes les propietats que el seu oncle, el bisbe Teoderic, havia comprat «in comitato Barchinonense, sive infra muros vel extra muros, aud in terminio de Aqua Longa sive de *castrum Terracia* vel in terminio de Egara vel in Caldas...». Observem que apareix una dualitat de denominació fins ara desconeguda. D'una banda, es parla del terme del *castrum Terracia*, i, de l'altra, d'un terme d'Ègara. La dada que cal retenir és que, malgrat que en alguns documents posteriors aparegui de nou aquesta dualitat, mai no apareix el terme d'Ègara sol. L'explicació a la dualitat, doncs, pot raure en el simple fet de rememorar l'antic nom per tal de legitimar els drets sobre allò que les delimitacions

territorials antigues cobrien, és a dir, per tal d'englobar dins el concepte de terme la realitat moderna del *castrum Terracense/Terracie* (una realitat de cent trenta anys, aproximadament) i aquella anterior d'Ègara, amb tota la legitimació que això devia comportar. Qui estaria interessat, en aquells moments, a rememorar l'antic nom d'Ègara? Evidentment, el bisbe de Barcelona.

8. Conclusions

Mirant de fer una mica de resum al gran volum de dades que hem estat tractant, creiem haver demostrat que, des de l'època augustea, el *municipium* d'Ègara depèn de la colònia de Bàrcino, en un grau altíssim. Que la creació, de bell nou, de la seu episcopal d'Ègara no fa res més que diversificar aparentment les relacions amb la ciutat de Barcelona i amb el bisbat de Barcelona. En diversos moments s'observa que van agafats de la mà, fins al punt que es reintegren de nou en una sola entitat; per exemple, entre el 527 i el 546, essent-ne bisbe Nebridi, potser també durant el mateix concili d'Ègara, el 615, i fins i tot vers el 592, amb la notícia del *De fisco Barcinonensi*. L'artificialitat d'un bisbat com el d'Ègara, probablement amb uns límits territorials molt petits, substancialment els mateixos que trobarem quan parlem de terme castral al segle X, s'explicaria per les diferents condicions jurídiques que adoptaria aquesta porció de territori, sempre indicant subordinació a la veritable *urbs* que era Barcelona. Des del moment que era un *conciliabulum*, essent ja *municipium*, i passa a formar part posteriorment del *suburbium* de Barcelona, fins i tot durant el segle VIII, es manté com un mer districte de la ciutat de Barcelona. Això, sí, d'una importància estratègica i potser econòmica cabdal, cosa que porta els carolingis a fundar-hi el *Terracium castellum*, primer, i a continuació el *castrum Terracense* (obviant o oblidant volgudament l'antiga denominació d'Ègara, per a evitar noves disgregacions artificioses). A partir de l'inici del segle X, però, amb la feudalització dels territoris del comtat de Barcelona, la nova condició d'aquesta porció serà la de terme castral, tot mantenint en termes generals el territori, probablement antic, però al seu interior començarà a disgregar-se gairebé fins a l'infinit.

Parlar de territori en aquestes èpoques sabem que presentarà sempre molts interrogants. Sabem que moltes de les propostes caldrà que siguin revisades en un futur. Però precisament aquesta seria la nostra major satisfacció, que les noves propostes que formulem avui serveixin com a base o com a suggeriment per a noves propostes més encertades i lúcides en un futur.

FONS DOCUMENTALS

- ABADAL I VINYALS, R. d'. *Els diplomes carolingis a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Institució Patxot, 1926-1952; p. 445-447.
- FÀBREGA I GRAU, A. *Diplomatari de la catedral de Barcelona*. Barcelona: Capítol de la Catedral de Barcelona, 1998. [DCB]
- MARTÍ, R. *Col·lecció Diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- PÉREZ I GÓMEZ, X. *Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1998. [DCM]
- PUIG I USTRELL, P. *Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995. [SLM]
- PUIG, Pere; RUIZ, Vicenç; SOLER, Joan, *Diplomatari de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara*. Terrassa, 958-1207. Barcelona: Fundació Noguera, 2001. [SPSME]

BIBLIOGRAFIA

- ACIÉN, M. «El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del 'incastellamento' e imposición de la sociedad islámica». *L'incastellamento. Actes des rencontres de Gérone et de Rome*. Roma: École Française de Rome, 1998; p. 291-305.
- ACIÉN, M. «Poblamiento indígena en al-Andalus e indicios del primer poblamiento andalusí»: *Al-Qantara*, XX, Madrid, 1999; p. 47-64.
- ARCE, J. «Los gobernadores de la Diócesis Hispaniarum (s. IV-V dC)»: *Antiquitate Tardive*, Brepols, 7, 1999; p. 73-83.
- ARRAYÁS, I.; CORTADELLA, J.; ÑACO, T.; OLESTI, O.; PRIETO, A. «Civitas y urbs en el nordeste hispánico: algunas reflexiones». Dins: *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua. «La península Ibérica hace 2000 años»*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Centro Buendía, 2001; p. 311-317.
- BALANÀ, P. «Pèrdua i reconquesta de topònims: El cas de Tàrraga-Terrassa». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XIII, VIII Col·loqui, Lleida, 1983; p. 8-20.
- BARCELÓ, M. «De fisco gotico, hispanico sive andalusico»: *Faventia*, 21/1, 1999; p. 103-118.
- BARCELÓ, M. (coord.) *Musulmans i Catalunya*. Barcelona: Empúries, 1999; p. 155.
- BARCELÓ, M.; RETAMERO, F. «From crops to coin: which way back?»: *Gaceta Numismática*, 122, 1996; p. 53-60.
- BARÓ, R. «La divisió parroquial del terme del castell de Terrassa»: *Terme*, 12, Terrassa, 1997; p. 18-22.
- BRAMON, D. *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Vic: Eumo Editorial, 2000; p. 427.
- CARDÚS, S. *Terrassa medieval. Visió històrica*. Terrassa: Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, 1984 (edició facsimil de l'original del 1960).

- CARDÚS, S. «Terrassa medieval: castells, esglésies i masos»: *Terme*, 14, Terrassa, 1999; p. 52-62.
- CHATILLON, J. «Locus»: *Revue du moyen age latin*, XLVI, 1990; p. 33-44.
- EPALZA, M. de. «Falta de obispos y conversión al Islam de los cristianos de al-Andalus»: *Al-Qantara*, XV, Madrid, 1994; p. 385-400.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Epigrafia romana de Terrassa*. Terrassa, 1981.
- GARCIA, G; OLESTI, O. «Terrassa i el seu territori a l'edat antiga: estat de la qüestió i noves perspectives de recerca»: *Terme*, 14, Terrassa, 1999; p. 13-23.
- GODOY ALCÁNTARA, J. *Historia crítica de los falsos cronicones*, Universidad de Granada, 1999; ed. facsímil de l'edició del 1868, 343 p.
- GROS I PUJOL, M. S. «La funcionalitat litúrgica de les esglésies d'Ègara». Dins: *Simposi Internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Actes*. Terrassa, 1992; p. 77-84.
- MARTÍ, R. «Concreció territorial del comtat de Barcelona». Dins: *III Congrés d'Història de Barcelona*. Barcelona, 1993; vol. I, p. 247-253.
- MARTÍ, R. «Palas o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus». Dins: *Les sociétés méridionales à l'âge féodal, Hommages à Pierre Bonnassie*. Tolosa de Llenguadoc, 1999; p. 63-70.
- MARTÍ, R. «Estrategias de conquista y ocupación islámica del nordeste peninsular. Dimensión arqueológica de la toponimia significativa». Dins: *Actas del V Congreso de Arqueología Medieval Española*, II, Valladolid, 1999; p. 727-731.
- MARTÍ I BONET, J. M. «Els orígens del bisbat d'Ègara». Dins: *Simposi Internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Actes*. Terrassa, 1992; p. 61-72.
- MARTÍ, R; VILADRICH, M. «Guissona, origen del bisbat d'Urgell»: *El comtat d'Urgell*, 4, Lleida, 2000; p. 53-57.
- MARTÍ, R; SELMA, S. «Fortificaciones y toponimia omeya en el este de al-Andalus»: *Mil anos de fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500): Actas do simpósio internacional sobre castelos*. Lisboa: Edições Colibri/Câmara municipal de Palmela, 2001; p. 93-104.
- MAURICI, F. *Castelli medievali in Sicilia. Dai bizantini ai normanni*. Palerm: Editore Sellerio, 1992; p. 124.
- MILLAN, A.; VEA RODRÍGUEZ, L. «Reconsideració dels límits del terme del castell de Terrassa entre els segles X-XIII». Dins: *Actes de les Jornades de Joves Medievalistes del Vallès. Cerdanyola del Vallès, 1995*. Bellaterra: UAB, 1998; p. 171-182.
- MUNDÓ I MARCET, M. «El bisbat d'Ègara de l'època tard-romana a la carolíngia». Dins: *Simposi Internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Actes*. Terrassa, 1992; p. 41-50.
- MUNDÓ I MARCET, M. «El fisc reial a Barcelona al final del segle VI». Dins: *Obres Completes, I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; p. 54-56.
- MUNDÓ I MARCET, M. «Límits territorials de les diòcesis catalanes en l'antiguitat tardana». Dins: *Obres Completes, I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; p. 29-50.

- ORPUSTAN, J. B. «Les noms de maisons issues du latin abbatia dans le Pays Basque médiéval (Labourd, Basse-Navarre et Soule)». Dins: *Actes del congrés internacional dedicat a Antoine d'Abbadie (1897-1997), Hendaia, 1997*. Donostia/Bilbao: Eusko Ikaskuntza/Euskaltzaindia, 1998; p. 481-492.
- PRIETO, A. «La relación entre Egara y Barcino en época romana y visigótica». Dins: *Historia social, pensamiento historiográfico y Edad Media, homenaje al profesor Abilio Barbero*. Madrid: Ed. M. I. Loring, 1997; p. 209-215.
- PUIG, P.; VIVES, P. «“Terrassa” versus “Terraça”»: *Terme*, 2, 1987; p. 15-22.
- PUIG I USTRELL, P. «Ègara. Grafia que correspon a la pronúncia correcta del nom de l'antic municipi flavi»: *Terme*, 3, Terrassa, 1988; p. 45-56.
- RUIZ, V. «La cúpula del poder institucional laic al castrum Terracie (segles X-XI)»: *Terme*, 15, Terrassa, 2000; p. 30-37.
- RUIZ, V. «Alous, franqueses i moneta: els instruments del poder feudal al castrum Terracie (Terrassa, segles X-XI)». Tesina inèdita, UAB, desembre del 2000.
- SABATÉ I CURULL, F. *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Vives i Casajuana, 1997; p. 556.
- SOLER I JIMÉNEZ, J.; RUIZ GÓMEZ, V. «Els Palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia»: *Terme*, 14, Terrassa, 1999; p. 38-51.
- SOUTO, J. A. «Obras constructivas en al-Andalus durante el emirato de Muhammad I según Bayan al-Mugrib»: *Arqueología Medieval*, 3, 1994; p. 27-31 i bibliografia citada a la seva nota 31.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, F. «Recull de topònims terrassencs (segles X-XIV)». Treball inèdit, 2003.
- VÁZQUEZ DE PARGA, L. *La división de Wamba*. Madrid, 1943.
- VIVES, J. *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*. Barcelona, 1942 (2ª edició, 1969), Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes, Sèrie II, 18; 330 p.

NOTES

1. LABBEUS-MANSI. *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, t. X, Florència, 1764; col. 531-534.
2. SPSME, 1101, novembre, 1. Doc. 91.
3. SLM, 1020, octubre, 25. Doc. 190. L'original del document està perdut, i només se'n té notícia per un extracte del text traduït al català al segle XVII.
4. SLM, 1009, febrer, 8. Doc. 127.
5. SLM, 1037, desembre, 9. Doc. 264.
6. SLM, 1037, octubre, 15. Doc. 262.
7. SLM, 1049, gener, 9. Doc. 346.
8. SLM, 1042, agost, 6. Doc. 320.
9. SLM, 1038, juny, 29. Doc. 273.
10. SPSME, 1065, juliol, 18. Doc. 59.
11. SPSME, 1081, febrer, 2. Doc. 68.

12. *Onomasticon Cataloniae*, s. v. Badia.
13. Abadia (Du Cange): «Praedium, possessio, eadem acceptione qua honor: promiscue enim Abadia et Honor in chartis usurpantur. Vox Hispanicae originis, qua non abbatiae modo, sed et praedia etiam honoratoria significatur.»
14. Abbatia (3) (Du Cange): «Ecclesia parochialis, maxime illa quae curatum habebat primitivum, qui non semel vocatur Abbas in veteribus instrumentis».
15. Al diccionari de Du Cange, la definició de *Johannes Garsias Hispanus* no va acompanyada del nom de l'obra en què ho va dir. En tot cas, de l'autor se'n coneixen tres obres: l'*Apparatus in constitutiones Gregorii X* (Lió, 1274), l'*Apparatus ad constitutionem cupientis Nicolai III* i unes *Quaestiones*.
16. DCM, 1003-1004. Doc. 23.
17. SLM, 1035, agost, 23. Doc. 251.
18. DCM, 1016, abril, 9. Doc. 29.
19. DCM, 1108, octubre, 30. Doc. 85.
20. GODOY ALCÁNTARA, J. *Historia crítica de los falsos cronicones*. Granada: Universidad de Granada, 1999, edició facsimil de l'edició del 1868, 343 p.
21. [774-780] IBN HALDŪN: «Llavors era valí de Barcelona Sulaymān ben Yaqzān [al-Kalbī al-'Arābī]» (Bramon, 2000; n. 200, p. 172).
22. [778] AL-'UDRÍ: «[Enviat per l'emir,] Tal'aba ben 'Ubayd [Al-lāh al-Ġudāmī] va sortir a combatre'l l'any 164 [6 setembre 780-25 agost 781]; féu una parada a la ciutat de Tarassona, continuà combatent-la i establí el seu campament a la porta de Saragossa. Aprofitant-se del seu descuit a tenir dispersos els seus soldats, Sulaymān ben Yaqzān [al-Kalbī al-'Arābī] l'atacà, el féu presoner i el lliurà a [Carlemany,] rei dels francs.» (Bramon, 2000; n. 201, p. 173). Sembla, però, que la data és errònia i cal parlar de la primavera del 778. Segons Millàs i Vallicrosa, el lliurament a Carlemany era «com a present per obtenir el seu ajut», enfront de l'emir que no obeïa. Per a Chalmeta, va ser aquesta captura el que suggerí a Sulaymān l'entrada en contacte amb Carlemany.
23. Vegeu tota la llista d'esdeveniments entre revoltats i tropes emirals des de l'any 778 fins a la caiguda de Barcelona el 801 a: Bramon, 2000; p. 171-178.
24. Vegeu l'edició de D'Abadal (1926-1952) i la posterior al *Diplomatari de la catedral de Barcelona* (1998), doc. 1.
25. DCM, 915, abril, 13. Doc. 1.
26. 846-847, IBN HAYYĀN: «Aquest any [232/28 agost 846-16 agost 847] Guillem [II de Tolosa], fill de Bernat, fill de Guillem (Ġulyālim ben Barnāt ben Ġulyālim), un dels grans comtes d'*Ifraṅġa*, demanà la pau a l'emir 'Abd al-Rahmān a Còrdova. Aquest l'honorà i el tractà amablement tant a ell com als seus acompanyants i després l'envià cap a la Frontera amb els seus per tal que lluitessin contra el rei Carles II el Calb, senyor d'*al-Ifraṅġa*. Entre ell i els caps militars de Carles hi hagué combats en els quals [Guillem] vencé. L'ajudaren els governadors de la Frontera, castigà l'enemic i mantingué victoriosament al seu lloc tots els de la seva nació que s'havien revoltat [contra Còrdova]. Durant un temps sovintejaren els seus escrits a l'emir.» (Bramon, 2000; n. 248, p. 203-204); 848-849, IBN HAYYĀN: «Aquest any [234/5 agost 848-25 juliol 849] Guillem [II de Tolosa], fill de Bernat, fill de Guillem (Ġulyālim ben Barnāt ben Ġulyālim), el que havia acudit a l'emir 'Abd al-Rahmān, presentant-se a la porta de la suda [de Còrdova] l'any 232, vencé els que se li oposaven entre els seus compatriotes d'*Ifraṅġa*, i l'emir 'Abd al-Rahmān l'havia ajudat per a combatre'ls, recolzant-lo. Es precipità contra seu pel seu país, matà, captivà, incendià i destruí. Assetjà Barcelona fins a anorrear-la i després atenyé Girona i els seus voltants. Arribà un escrit seu a l'emir 'Abd al-Rahmān, fent-li saber tot el que havia passat i recordant-li que

persistiria en contra [de l'emperador franc]. [L'emir] li respongué bo i elogiant la seva acció i disposat a retribuir-lo. [Després] escriví a 'Ubayd Al-lāh ben Yahyā, governador de Tortosa, i a 'Abd Al-lāh ben Kulayb, governador de Saragossa, per tal que li donessin suport, l'assistissin convenientment, l'estimulessin a continuar mantenint la discòrdia entre la seva gent i recolzessin el seu propòsit.» (Bramon, 2000; n. 250, p. 204-205).

27. IBN AL-ATĪR: «Aquest any 242 [10 maig 856-30 abril 857] Muhammad ben 'Abd al-Rahmān envià un exèrcit al territori dels politeistes; entrà a Barcelona, destruí les seves fortaleses i arribà fins al país que hi ha darrere dels seus districtes; saquejà molt i s'apoderà d'una fortalesa que era una de les últimes de la jurisdicció de Barcelona, anomenada Terrassa (*Tarraġa*).» (Bramon, 2000; n. 254, p. 208).
28. SOUTO, J. A. «Obras constructivas en al-Andalus durante el emirato de Muhammad I según Bayān al-Muġrib». *Arqueología Medieval*, 3, 1994; p. 27-31 i bibliografia citada a la seva nota 31.
29. MGH. *Capitularia regum francorum*, denuo ediderunt Alfredus BORETIUS et Victor KRAUSE, tomus II. Hannover, 1897; núm. 303, p. 458-460. Ex b.
30. [Estiu 897] IBN HAYYĀN: «Digué 'Isā ben Ahmad [al-Rāzī]: aquest any [284/8 febrer 897-27 gener 898] Lubb ben Ahmad al-Qasawī [*sic*, per Lubb ben Muhammad ben Lubb ben Mūsā ben Mūsā ben Qasī], senyor de la frontera superior, va fer una algarada contra la fortalesa d'*Awra* de la jurisdicció de Barcelona, residència del tirà de Barcelona (*al-Farangā*). Se n'emparà i la cremà. Castigà l'enemic en trobar-se amb Guifré [el Pilós] (*Anqadīr ben al-Mundīr*), pare de Sunyer (Šunīr), comte (qūmis) d'aquella regió, a qui derrotà, tot dispersant el seu grup. Lubb, en aquell dia i en l'encontre cos a cos, encertà el tirà Guifré amb una llançada de la qual morí al cap d'uns dies. Déu hi afavorí l'acció dels musulmans. El succeí en el seu encàrrec el seu germà [*sic*, per fill] Sunyer —que Déu el maleeixi!» (Bramon, 2000; n. 316, p. 238-240).
31. DCB, 920, març, 14. Doc. 9.
32. SLM, 933, maig, 15. Doc. 1.
33. SLM, 937, 15 gener, 27 gener, 7 febrer, 11 d'abril. Doc. 3, 4, 5, 6.
34. DCB, 939, juny, 6. Doc. 23.